

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΕΡΑΤΗΣ

Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ
ΜΕ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΟΥ ΓΚΕΟΡΓΚΙ ΣΤΡΕΖΟΦ.
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ, ΣΧΟΛΙΑ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.

Πρόλογος

Οι Τούρκοι, μετά την κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους της βυζαντινής Θράκης και συνεχίζοντας την προέλασή τους στην Ευρώπη, κατέκτησαν μέχρι το 1393 ολόκληρη τη βαλκανική χερσόνησο. Η κατάληψη των Σερρών όμως είχε προηγηθεί δέκα χρόνια νωρίτερα¹. Η οθωμανική κατάκτηση της βαλκανικής χερσονήσου που διήρκησε περίπου πέντε αιώνες κατά τόπους, αποτελούσε μια ρήξη με το παρελθόν των βαλκανικών λαών και οδήγησε στην περιφερειοποίηση του χώρου, ενώ οι εξισλαμισμοί χριστιανικών πληθυσμών και οι εποικισμοί με τουρκογενείς μουσουλμανικούς πληθυσμούς μετέβαλαν την όψη της περιοχής². Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας πραγματοποιήθηκαν και μικρές διεισδύσεις σλαβόφωνων στη σημερινή ελληνική Μακεδονία και ιδρύθηκαν μερικά άσημα σλαβόφωνα χωριά, που τα πρόβαλλαν οι Βούλγαροι για στήριγμα των διεκδικήσεών τους, σαν να επρόκειτο για προαιώνιες εστίες της εθνότητας τους³. Από τα έθνη της βαλκανικής χερσονήσου πρώτοι οι Έλληνες αφυπνίστηκαν και ίδρυσαν ανεξάρτητο εθνικό κράτος και ανέλαβαν μια «εκπολιτιστική αποστολή»⁴. Ο 19^{ος} αι. στη δύση του βρίσκει την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας υπό οθωμανική κυριαρχία.

1. Π. Πέννα, *Ιστορία των Σερρών*. Από της αλώσεως αυτών υπό των Τούρκων μέχρι της απελευθερώσεώς των υπό των Ελλήνων 1383-1913, έκδοσις δευτέρα βελτιωμένη και επηυξημένη, Αθήναι 1966, σ. 55. Γ. Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειάς της*, τ. Γ, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 177-178. Ν. Θ. Γεωργιάδη, *Η Δράμα και η περιοχή της 30000 π.Χ.-1950 μ. Χ.*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 126.

2. Σ. Σφέτα, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία, τ. Α΄ από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (1354-1918)*, Θεσ/νίκη 2009, σ. 18.

3. Ν. Π. Ανδριώτη, *Το ομόσπονδο κράτος των Σκοπίων και η γλώσσα του*, Θεσσαλονίκη 1960, αναδημοσιευμένο στο «Η γλώσσα της Μακεδονίας», Γ. Μπαμπινιώτη, Αθήνα 1992, σσ. 207-258.

4. Σφέτα, *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία*, σ. 22.

Τον αιώνα αυτό η Ελλάδα έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην αφύπνιση του βουλγαρικού λαού. Οι εμπορικές συναλλαγές των δυο γειτονικών λαών, το κοινό θρησκευτικό δόγμα και η ευρεία διάδοση της ελληνικής γλώσσας έστρεψαν το ενδιαφέρον των σκεπτόμενων Βουλγάρων στα ελληνικά σχολεία, τα οποία θα μορφώσουν έναν αξιόλογο αριθμό Βουλγάρων δασκάλων⁵. Η πολιτισμική επιρροή του Ελληνισμού, είτε μέσω της εκκλησίας είτε μέσω των σχολείων, που παρείχαν κοσμική παιδεία, δεν ήταν απόρροια ενός οργανωμένου σχεδίου των Ελλήνων για εξελληνισμό των Βουλγάρων, αλλά φυσικό επακόλουθο της οικονομικής και πνευματικής ακτινοβολίας του Ελληνισμού. Η ελληνική παιδεία συνέβαλε σημαντικά στη διαμόρφωση μιας βουλγαρικής ιντελιγκέντσιας που αργότερα θα πρωτοστατήσει στην εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων (Πέταρ Μπερόν, Νεόφυτος Ρίλσκυ, Βασίλ Απρίλωφ, Γκεόργκι Ρακόφσκι κ.ά.)⁶.

Η εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων άργησε να πραγματοποιηθεί σε σχέση με τους άλλους γειτονικούς λαούς. Το πρώτο βήμα προς την εθνική συνειδητοποίηση έκανε το 1762 ο μοναχός Παΐσιος τυπώνοντας την ιστορία της Βουλγαρίας, αλλά η εξέλιξη ήταν πολύ αργή⁷. Τη δεκαετία του 1860 η Οθωμανική Αυτοκρατορία δέχτηκε τις πιέσεις της Ρωσίας και συμφώνησε να επιτρέψει την ίδρυση αυτόνομης βουλγαρικής Εκκλησίας. Από την ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870 άρχισε ο ανταγωνισμός στη Μακεδονία και στη Θράκη ανάμεσα στους Βουλγάρους και τους Έλληνες ενόψει της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁸. Την καλύτερη τροφή στον ελληνοβουλγαρικό ανταγωνισμό έδινε το άρθρο 10 του φιρμανιού, που επέτρεπε τη μεταφορά μιας περιοχής από τον έλεγχο του Πατριαρχείου στον έλεγχο της Εξαρχίας, αν το ζητούσαν τα 2/3 των κατοίκων⁹. Οι Βούλγαροι κομιτατζήδες με τη βία επιχειρούσαν να αλλοιώσουν την εθνολογική σύσταση της Μακεδονίας με απώτερο σκοπό την προσάρτησή της στη βουλγαρική ηγεμονία με το συνέδριο του Βερολίνου το 1878¹⁰. Την ίδια εποχή η συμπαράσταση της Ρωσίας στον αναπτυσσόμενο βουλγαρικό εθνικισμό είχε γίνει ολοφάνερη, με το πανσλαβιστικό δόγμα να μετατρέπεται σε εργαλείο της ρωσικής εξωτε-

5. Β. Χάνη-Μουσιδου, «Ελληνομάθεια και Βούλγαροι λόγιοι τον 19^ο αιώνα», *Fragmenta Hellenoslavica* (ψηφιακή επετηρίδα της Ένωσης Ελλήνων Σλαβολόγων, *E-Journal of the Hellenic Association of Slavists*) 1 (2014), σ. 124.

6. Σ. Σφέτα, *Ελληνοβουλγαρικές αναταράξεις 1880-1908*, Θεσ/νίκη 2008, σσ. 12-13.

7. Λ. Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947), απόπειρα πατριδογνωσίας*, Αθήνα 2000, σ. 201.

8. Γεωργιάδη, *Η Δράμα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 198.

9. Διβάνη, *Εδαφική ολοκλήρωση*, ό.π., σ. 203.

10. Γεωργιάδη, *Η Δράμα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 198.

ρικής πολιτικής και τον Ρώσο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη Ιγνάτιεφ που πίστευε ότι η Βουλγαρία θα μπορούσε να γίνει ο δούρειος ίππος της Ρωσίας στα Βαλκάνια, ανησυχούσε ιδιαίτερα την Ελλάδα αλλά και τις Μεγάλες Δυνάμεις¹¹. Βρετανία και Αυστρία άρχισαν να ανησυχούν επειδή από το 1858 ένας τέτοιος οργανισμός άρχισε να δίνει υποτροφίες, στον ανθό της βουλγαρικής νεολαίας, νεαρούς άνδρες, οι οποίοι μετά την αποφοίτησή τους ήταν γεμάτοι θαυμασμό για τη Ρωσία και ενθουσιασμένοι για τον μελλοντικό αγώνα της ανεξαρτησίας¹². Επέστρεφαν στη χώρα τους για να εφαρμόσουν τα σχέδια του πανσλαβισμού με ειρηνικά μέσα αρχικά, αλλά επειδή τα αποτελέσματα δεν ήταν ενθαρρυντικά, άρχισε η τρομοκρατία των Ελλήνων της περιοχής από Βούλγαρους κομιτατζήδες οι οποίοι προέβαιναν στις γνωστές βιαιοπραγίες, όπως δολοφονίες προκρίτων, ιερέων και δασκάλων, πυρπολήσεις ναών, καταστημάτων, οικιών κ.ά.¹³. Κατά την ύστερη Τουρκοκρατία (1800-1913) από την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας πέρασαν αρκετοί περιηγητές παραδίδοντας εκτενείς περιγραφές για την περιοχή¹⁴. Ένας από αυτούς αλλά άγνωστος μέχρι τώρα στην ελληνική βιβλιογραφία ήταν και ο Γκεόργκι Στρεζόφ άνθρωπος της βουλγαρικής προπαγάνδας, μέλος της εργασίας¹⁵ του οποίου έχω μεταφράσει και αφορά τα δύο σαντζακία της Ανατολικής Μακεδονίας.

Γκεόργκι Γιανάκιεβ Στρεζόφ¹⁶. Βούλγαρος επιστήμων ιστορικός και νομικός. Γιος του Γιανάκη Στρεζόφ¹⁷ και της Βασιλικής Στρεζόβα.

11. Διβάνη, *Εδαφική ολοκλήρωση*, ό.π., σ. 204.

12. Διβάνη, ό.π., σ. 204.

13. Γεωργιάδη, *Η Δράμα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 198. Φ. Τριάρχη, «Η περίπτωση του χωριού Πετρούσα. Προσπάθεια διείσδυσης της βουλγαρικής προπαγάνδας», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου Δράμας* (3/2002), τ. 2, σ. 585.

14. Γεωργιάδη, *Η Δράμα και η περιοχή της*, ό.π., σ. 177.

15. Γ. Стрезов, “Два санджака от Източна Македония», *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец*, София, 1891г., кн. XXXVI, σ. 809-860 και XXXVII, σ. 1-91.

16. Уикипедия, https://bg.wikipedia.org/wiki/Георги_Стрезов.

17. Ο Янаки Стрезов γεννημένος το 1820 στη Αχρίδα μαθαίνει τα πρώτα του γραμμάτια στην γενέτειρα του κοντά στον Δημήτρη Μιλαντίνη και στο ελληνικό γυμνάσιο στην Αθήνα μέχρι το 1840. Εργάζεται ως δάσκαλος της ελληνικής γλώσσας σε διάφορες πόλεις μέχρι το 1868 και στη συνέχεια ως δάσκαλος στο ελληνικό γυμνάσιο της Θεσσαλονίκης υπό την δ/ση του Μαργαρίτη Δήμητρα τον οποίο οι Βούλγαροι τον αποκαλούν Γραικομάνο. Στη Θεσσαλονίκη έρχεται σε επαφή με τη λογοτεχνική βουλγαρική γλώσσα και μόλις κατά τα έτη 1872-1875 γυρίζει στην Αχρίδα και κατοπιν παρότρυνσης του Μητροπολίτη Αχρίδος Ναθαναήλ αποφασίζει να γίνει δάσκαλος της βουλγαρικής γλώσσας, Уикипедия [https://bg.wikipedia.org/wiki/ Янаки_Стрезов](https://bg.wikipedia.org/wiki/Янаки_Стрезов). Είναι φανερό ότι ο γιός του ο Георги Стрезов, μεγαλώνει σε ένα οικογενειακό περιβάλλον με ελληνική παιδεία. Πολύ πιθανόν να ήταν και γνώστης της ελληνικής γλώσσας κάτι που δεν φανερώνει στα γραπτά του ή ηθελημένα αποκρύπτει.

Γεννήθηκε στην Αχρίδα στις 12.12.1864. Το 1886 τελειώνει με την πρώτη σειρά αποφοίτησης το βουλγαρικό γυμνάσιο Θεσσαλονίκης. Από το 1887 έως το 1890 διδάσκει στο βουλγαρικό σχολείο στο Μοναστήρι. Το 1891 διδάσκει στο βουλγαρικό παιδαγωγικό σχολείο στις Σέρρες¹⁸. Το 1894 τελειώνει τη Νομική στη Γενεύη εκπονώντας τη διδακτορική του διατριβή¹⁹. Από το 1896 ασχολείται με τη δικηγορία στη Σόφια και λαμβάνει ενεργά μέρος σε διάφορους μακεδονικούς συλλόγους. Ασχολείται με την υποστήριξη και τη διάδοση των βουλγαρικών ενδιαφερόντων στη Μακεδονία έχοντας πλούσιο συγγραφικό έργο²⁰. Σταματά τη δικηγορία το 1926 αφού είναι ήδη ιδρυτικό μέλος του Μακεδονικού Επιστημονικού Ινστιτούτου²¹. Συνεχίζει το συγγραφικό του έργο μέχρι το τέλος της ζωής του, αφήνοντας κληροδότημα το ποσό των 100.000 λέβα στο Μακεδονικό Επιστημονικό Ινστιτούτο. Απεβίωσε στις 05.10.1938 στη Σόφια.

Η παρούσα εργασία του Στρέζοφ δημοσιεύτηκε σε περιοδικό²² του βουλγαρικού Συλλόγου των Γραμματών²³ στη Σόφια σε τρία τεύχη²⁴. Στο τεύχος XXXVI, σσ. 809-860 αρχίζει με εισαγωγικό πρόλογο στο τέλος του οποίου αναφέρει τις θεματικές ενότητες που περιλαμβάνει το άρθρο όπως: I. Ορειογραφία και υδρογραφία, II. Διοικητική διαίρεση: Πόλεις και χωριά, III. Πληθυσμός, IV. Ασχολίες, βιοπορισμό και εμπόριο, V.

18. Προφανώς το διάστημα αυτό κάνει την περιοδεία στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και γράφει το έργο αυτό.

19. G. Strêzoff, *Université de Genève, l'intervention et la Péninsule Balkanique, Thèse, Présentée a la faculté de droit pour obtenir le grade de docteur, licencié en droit*, Genève, Librairie St Apelmohr, courrateries 24, 1893.

20. G. Strezoff, *La Macédoine orientale* Публiкувано в “Le globe, Journal Géographique”, Geneva-Switzerland 1892. *Les luttes politiques des Bulgares Macédoniens par Georges Strezoff, Docteur de la société de Géographie de Genève, Membre de la Société de Géographie de Genève*, Geneva-Switzerland 1919. Г. Стрезов, *Охрид, градът на живитe предания, манастирът “св. науm” съграден от Бориса I, Български христiански цар край Охридското езеро*, София 1938. *Македонските емигранти в Швейцария през световната война. (от Z)*, Печатница Елисей Петков, София 1931.

21. Χρ. Γόλη, *Το Μακεδονικό επιστημονικό ινστιτούτο της Σόφιας (1923-1947) ως όργανο του βουλγαρικού αναθεωρητισμού*, α. δ. δ., ΑΠΘ, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 162.

22. Γόλη, *ό.π.*, σ. 146. *Perioditsesko spisanie* (περιοδική έκδοση)-περιοδικό το οποίο εκδιδόταν από τη βουλγαρική λογοτεχνική αδελφότητα στην Μπραίλα της Ρουμανίας.

23. Ο σύλλογος αυτός ή βουλγαρική λογοτεχνική εταιρεία, βλ. Γόλη, *ό.π.*, σ. 146-147, εξελίχθηκε σε βουλγαρική ακαδημία των επιστημών (БАН) το 1911, βλ. <https://bg.wikipedia.org> και Γόλη, *ό.π.*, σ. 147.

24. Είναι αξιοσημείωτο και άγνωστο γιατί ο Στρέζοφ υπογράφει το άρθρο αυτό με το μητρικό του όνομα (Z). Το ίδιο επαναλαμβάνει και στο έργο του *Македонските емигранти в Швейцария през световната война. (от Z)*, (Οι Μακεδόνες εμιγρέδες στην Ελβετία κατά τη διάρκεια του παγκοσμίου πολέμου), Печатница Елисей Петков, София 1931.

Φυσικό πλούτο, VI. Εκκλησίες και σχολεία, VII. Ήθη, έθιμα και γλώσσα του βουλγαρικού πληθυσμού και τη διοικητική υποδιαίρεση του βιλαετιού της Θεσσαλονίκης, στο οποίο ανήκει η περιοχή για την οποία κάνει την περιγραφή, σε τρία μουτεσαριφλίγια-σαντζάκια: της Θεσσαλονίκης, των Σερρών και της Δράμας.

Αναπτύσσει τις δύο πρώτες θεματικές ενότητες και συνεχίζει με αναφορά στο σαντζάκι των Σερρών με τις υποδιαίρεσεις του στους οκτώ καζάδες που περιλαμβάνει, αυτούς των Σερρών, Ζίχνης, Νευροκοπίου (σημ. Γκότσε Ντέλσεφ), Ραζλόγκ, Τζουμαγιάς (σημ. Μπλαγκόεβγκραντ), Μελενίκου, Πετρισίου και Βαλόβισκα ή Δεμίρ Χισάρ (σημ. Σιδηρόκαστρο). Συνεχίζει με αναλυτική περιγραφή του καζά των Σερρών και επί μέρους περιγραφή του ίδιου καζά με τα χωριά που αυτός περιλαμβάνει σε τέσσερις κολ²⁵, αυτούς της Μπάνιτσας²⁶, του Σαρμουσακλίου²⁷, της Όβα²⁸ και της Τζουμαγιάς, όπως και τον ναχιγιέ²⁹ της Νιγκρίτας. Η δημοσίευσή του στο συγκεκριμένο τεύχος κλείνει με την περιγραφή του καζά του Δεμίρ Χισάρ (σημ. Σιδηρόκαστρο), με την υποσημείωση στο τέλος της σ. 860: *συνεχίζεται*. Στο τεύχος XXXVII, σσ. 1-91 αρχίζει με την περιγραφή του καζά της Ζίχνης και των χωριών που αντιστοιχούν σ' αυτόν, με την υποσημείωση, συνέχεια από το τεύχος XXXVI. Στο τέλος της πρώτης σελίδας με τη μορφή υποσημείωσης αναφέρεται μαζί με τον αριθμό του τεύχους XXXVII και το τεύχος XXXVIII, κάτι που επαναλαμβάνεται και στις σελίδες 17, 33, 49, 65 και 81. Ακολουθεί η περιγραφή των καζάδων Νευροκοπίου, Ραζλοκίου, Τζουμαγιάς, Μελενίκου, Πετρισίου και των χωριών που αντιστοιχούν σ' αυτούς. Συνεχίζει με μία σύντομη περιγραφή του σαντζακιού της Δράμας και των τριών καζάδων που αυτό περιλαμβάνει: Δράμας, Καβάλας και Σαρή Σαμπάν (σημ. Χρυσούπολη), περιγράφει μόνο τον ναχιγιέ της Προσοτσάνης και τα χωριά που αυτός περιλαμβάνει δίνοντας περισσότερα στοιχεία, ενώ στην περιγραφή των άλλων δύο ναχι-

25. Κολ ονομάζονται τμήματα ενός καζά τα οποία απέμειναν ακόμα από την εποχή των σπαχίδων. Κάθε κολ ανήκε κάποτε στα χέρια κάποιου φεουδάρχη άρχοντα-του σπαχή, βλ. Стрезов, «Два санджака», κн. XXXVI, σ. 826.

26. Βόρεια της πόλης των Σερρών.

27. Ανατολικά της πόλης των Σερρών. Από το κεφαλοχώρι Σαρμουσακλί, τη σημερινή Πεντάπολη. Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου, (Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική), *Byzantinische Zeitschrift* 3 (1894) και Β' έκδοση από τη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σερρών στη σειρά των εκδόσεων για την πόλη και το Νομό Σερρών με εισαγωγή του Χ. Μπακιριτζή, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 22.

28. Νότια της πόλης των Σερρών.

29. Διοικητική υποδιαίρεση του Καζά. Έναν Ναχιγιέ (nahiye)=δήμο αποτελούν μερικά χωριά τα οποία διοικούνται από έναν Μουδούρη.

γιέδων του Πραβίου και του Τσετζ είναι πιο σύντομος.

Ολοκληρώνει την εργασία του στο τεύχος αυτό με την περιγραφή και των υπόλοιπων θεματικών ενοτήτων και την παράθεση στο τέλος του τεύχους (σ. 294-342 με την υποσημείωση: *αντιστοιχούν στο άρθρο: «Δύο σαντζάκια της Αν. Μακεδονίας»*), παραρτημάτων με πίνακες διαφόρων στοιχείων όπως: αναλυτικοί πληθυσμιακοί πίνακες των πόλεων και των χωριών των καζάδων με αρίθμηση Νο 1, σσ. 294-314, γενικό στατιστικό συγκεντρωτικό πίνακα του πληθυσμού των καζάδων, σύμφωνα με στοιχεία που συνέλεξε ο ίδιος με αρίθμηση Νο 2, σ. 315, στατιστικό πίνακα των εκκλησιών και των σχολείων των πόλεων και των βουλγαρικών χωριών, με αρίθμηση Νο 3, σσ. 316-320, συγκριτικό στατιστικό πίνακα των τουρκικών, ελληνικών, μεικτών και βουλγαρικών σχολείων με αριθμό δασκάλων και μαθητών/μαθητριών, με αρίθμηση Νο 4, σ. 321³⁰, συγκεντρωτικό πίνακα εκκλησιών (ελληνικών, βουλγαρικών, μεικτών) στα βουλγαρικά χωριά σε επίπεδο καζάδων, χωρίς αρίθμηση, σ. 322, στατιστικό πίνακα κατά προσέγγιση των βουλγαρικών σχολείων κατά τα έτη 1875, 1881, και 1890 σε πόλεις και χωριά των καζάδων των δύο σαντζακιών, με αρίθμηση Νο 5, σσ. 323-324, πίνακα κατά προσέγγιση των βουλγαρικών σχολείων που άνοιξαν κατά το 1885 και η κατάστασή τους κατά τα έτη 1881 και 1890, με αριθμό σχολείων, δασκάλων και μαθητών κατ' έτος, χωρίς αρίθμηση, σ. 325.

Ακολουθεί πίνακας με επίσημα στατιστικά στοιχεία του πληθυσμού³¹ κατά την απογραφή που έγινε το έτος εγίρας 1300 (1881), με αρίθμηση Νο 6, σ. 326, στατιστική των γεννήσεων, θανάτων και γάμων σε επίπεδο καζάδων σύμφωνα με επίσημα στοιχεία με αρίθμηση Νο 7, σ. 327, συγκριτικός πίνακας του πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας σε επίπεδο καζάδων, σύμφωνα με την επίσημη στατιστική κατά τον Μπέροκοβιτς και σύμφωνα με την *Ethnographie de la Macédoine*, με αρίθμηση Νο 8, σ. 328. Ο επόμενος πίνακας με αρίθμηση Νο 9 παρουσιάζει στατιστικά στοιχεία της καλλιεργήσιμης γης σε επίπεδο καζάδων διαφόρων προϊόντων, σ. 329, ακολουθεί πίνακας με αρίθμηση Νο 10 στατιστικών στοιχείων της ποσότητας που απαιτείται για σπορά και η μέση απόδοση των παραγωγικών προϊόντων ανά στρέμμα σε επίπεδο

30. Ο Στρέζοφ εδώ με υποσημείωση δηλώνει ότι τον αριθμό των τουρκικών σχολείων τον έχει πάρει από την τουρκική επετηρίδα και ότι αυτά τα σχολεία είναι τα παλιά στα τζαμιά όπου διδάσκεται μόνο ανάγνωση. Δεν μπόρεσα να μετρήσω τον αριθμό των μαθητών, τους παραθέτω όπως είναι στην επίσημη στατιστική *sous toutes reserves*. Στα περισσότερα μέρη όπου συναντώνται θηλέων βουλγαρικά σχολεία, αυτά είναι νηπιαγωγεία και οι μαθήτριες συρρέουν με τους μαθητές.

31. Οι πληθυσμιακές ομάδες που αναφέρονται σε επίπεδο καζάδων είναι: Τούρκοι, Πομάκοι, Βούλγαροι, Έλληνες, Εβραίοι και Τσιγγάνοι.

καζάδων, σ. 330. Έπεται πίνακας με αρίθμηση Νο 12, σ. 331 με στατιστικά στοιχεία σε επίπεδο καζάδων για μελισσοκομία, μαλλί και δέρματα. Ο πίνακας με αρίθμηση Νο 13, σ. 332 σε επίπεδο καζάδων περιέχει στοιχεία για τη σηροτροφία και ο πίνακας με αρίθμηση Νο 14, σσ. 334-335 περιέχει στοιχεία για την κτηνοτροφία σε επίπεδο καζάδων. Ο Στρεζόφ τελειώνει την εργασία του με αλφαβητικό κατάλογο των πόλεων, πολιχνών, χωριών, τσιφλικιών και μαχαλάδων στα σαντζάκια των Σερρών και της Δράμας (Νο 15, σσ. 336-342).

Εισαγωγή³²

Δεν γεννάται λόγος ότι η μελέτη της Μακεδονίας για εμάς τους Βούλγαρους είναι αντικείμενο πρωτεύουσας σημασίας. Αλλά η ολιγογρία και η αμέλειά μας σε αυτό το θέμα είναι ασυγχώρητα μεγάλη. Οι ξένοι έχουν γράψει πολύ περισσότερα από μας, πολύ καλύτερα γνωρίζουν για το δικό μας σπίτι. Σε μας η διανόηση μπορεί εκτενέστερα να σας διηγείται για το Κογκό και για τις πηγές του Νείλου, αλλά όταν γίνει λόγος για τη Μακεδονία, εκεί αυτή σωπαίνει. Στα σχολεία μας διδάσκεται πολύ περισσότερο για την Αυστραλία απ' όσο για την πατρίδα μας. Αυτή η αδιαφορία για το δικό σου, να το εξομολογηθούμε, είναι σήμερα από τα χαρακτηριστικά μας γνωρίσματα σαν Βούλγαροι. Μεταξύ των απλών και των μορφωμένων ανθρώπων για τη Μακεδονία υπάρχουν αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις. Ταξιδιώτες οι οποίοι στα γρήγορα πέρασαν από τη χώρα δεν ήταν σε θέση να μας μελετήσουν λεπτομερώς και όπως πρέπει. Εδώ δεν γεννάται λόγος φυσικά για καθαρά τεχνικούς λόγους, όπως το υψόμετρο των βουνών ή η κατεύθυνση και η γεωμετρική απόσταση μεταξύ των πόλεων και άλλα παρόμοια; Για να μελετήσουμε την καθημερινότητα ενός λαού, την πνευματική του ζωή, τις ανάγκες του, τις επιδιώξεις του, εμείς πρέπει να τον πλησιάσουμε αυτόν τον λαό και να ζήσουμε μαζί του. Αλλά και ανάμεσά μας υπάρχουν σκόρπιες διαστρεβλωμένες απόψεις. Οι περισσότεροι θεωρούμε τη Μακεδονία ξελλητισμένη, ενώ άλλοι και μάλιστα ελάχιστοι φαντασιωνόμαστε ότι εδώ ο Βουλγαρισμός καλά κρατεί, βασιλεύει. Με σκοπό να ρίξω άπλετο φως στην εργασία μου, εάν τα καταφέρω να συμβάλω πάνω σε αυτό, καταπιάστηκα να γράψω αυτή την εργασία όπως για εμάς έτσι και για τους ξένους. Να εξερευνηθεί η Μακεδονία, αυτός ο νέος λαβύρινθος σε κάθε λογής προπαγάνδες δεν είναι εύκολο. Να παρουσιάσω μια ολοκληρωμένη περιγραφή της χώρας δεν μπορώ; Δεν έχω χρόνο. Γι' αυτό θα περιοριστώ μόνο στο ανατολικό της τμήμα, στα σαντζάκια των Σερρών και της Δράμας, μέρη που

32. Стрезов, «Два санджака», кн. XXXVI, σσ. 809-811.

είναι λιγότερο γνωστά. Για τη δυτική πέραν του Αξιού Μακεδονία, όπου ο Βουλγαρισμός κρατάει κάπως πιο γερά βρισκουμε σε μας κάποια στοιχεία. Αλλά για την Ανατολική Μακεδονία όπου ο Βουλγαρισμός είναι καταπατημένος (κουκουλωμένος) εκτός από το βιβλίο του С. И. Верковичъ Μπέροκοβιτς³³, κάτι άλλο δεν γνωρίζω να υπάρχει στη βιβλιογραφία μας. Κατά τη διευθέτηση του άρθρου φρόντισα να μην καθοδηγούμαι από κανέναν. Αλλά και να ήθελα να συμβουλευτώ κάποιον συγγραφέα, μου ήταν αδύνατο να το πράξω σε αυτή την γωνιά όπου μόνο το ελληνικό βιβλίο έχουν δικαίωμα να βρίσκουν οι πολίτες. Γι' αυτόν τον λόγο κοιτάζω ό,τι κάνω να το κάνω μόνος μου. Όπου στάθηκε δυνατόν συνέλεξα υλικό από τις πιο σίγουρες τοπικές πηγές³⁴ με τον πιο ορθό τρόπο, απευθείας. Χρησιμοποίησα και κάποια ελληνικά συγγράμματα και βιβλία³⁵, μόνο για να δω μέχρι πού «φτάνουν». Μερικές πληροφορίες εξασφάλισα από το επίσημο καλεντάρ, Οθωμανική επετηρίδα (Σαλναμέ)³⁶ του βιλαετιού της Θεσσαλονίκης για τα έτη 1302 και 1309 εγίρας. Για να βεβαιωθώ για όλα και να τα δω με τα μάτια μου πραγματοποίησα ένα μακρύ και δύσκολο ταξίδι στο μεγαλύτερο μέρος της χώρας την οποία περιγράφω: άφησα χωρίς να το περιδιαβώ μόνο το σαντζάκι της Δράμας. Στην παρουσίαση αυτού που συνέλεξα κατά την περιήγησή μου στην περιοχή θα έχει πολλές ατέλειες. Αλλά αυτές είναι δικαιολογημένες γιατί προέρχονται λόγω έλλειψης βιβλιογραφίας και λόγω δυσχερειών για περιστασιακές και φανερές παρατηρήσεις στη χώρα. Είχα τελειώσει ήδη την εργασία μου όταν απόκτησα ένα αντίτυπο από τον Μπέροκοβιτς με τίτλο (Τοπογραφικό-εθνογραφική σκιαγραφή της Μακεδονίας)³⁷. Μια φευγαλέα ματιά στο βιβλίο για αυτή την περιοχή όπου μιλάει για τη χώρα και ό,τι αναφέρω και εγώ, με έπεισε ότι αυτός περισσότερο ήταν κοντά στην αλήθεια από όλους τους άλλους που γράψανε πριν από αυτόν. Αλλά έχει και ο Μπέροκοβιτς ατέλειες οι οποίες ξαφνικά βγάζουν μάτι. Η πολιτική και διοικητική διαίρεση σε πολλά μέρη συμπίπτει με την εκκλησιαστική (π.χ. στην περιοχή της Δράμας δεν υπάρχει ο καζάς της Καβάλας). Στις περισσότερες περιοχές ο διαχωρισμός είναι παλιός και όταν εκδόθηκε το βιβλίο αυτό δεν υπήρχε. Έτσι από το 1881 και εντεύθεν υπάρχει ο καζάς της «Γκόρνα

33. С. И. Верковичъ, *Τοπογραφическо-Этнографический очерк Македонии*, Военная Типография (въ здании Главнаго Штаба), С. Петербургъ 1889.

34. Προφανώς εδώ εννοεί τα οθωμανικά αρχεία.

35. Δεν αναφέρει ποια συγγράμματα.

36. Ν. Μισολίδη, *Η δημογραφική εικόνα της κεντρικής Μακεδονίας κατά τον ΙΘ αιώνα (1789-1912)*, ΑΠΘ, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεώτερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, Θεσσαλονίκη 2012.

37. Верковичъ, *Τοπογραφическо-Этнографический*.

Τζουμαγιά» για τον οποίο ο Μπέροκοβιτς τίποτα δεν αναφέρει. Μερικά χωριά καταχωρήθηκαν στο Μέλνικ αλλά τώρα ανήκουν στο Πέτριτς. Άλλα πάλι καταχωρημένα στο Πέτριτς τώρα ανήκουν στον καζά της Στρούμα. Σε πολλά χωριά τα ονόματα και ο αριθμός των σπιτιών είναι γραμμένα λάθος.

Ο Καζάς των Σερρών³⁸

Το κέντρο ολόκληρου του Καζά είναι η πόλη των Σερρών, τοποθετημένη στις τελευταίες διακλαδώσεις του όρους της Βροντούς και του Μποξ-ντάγκ³⁹. Η πόλη καταλαμβάνει και του λοφίσκου Καπακλί, Λιαλιά⁴⁰, μέρος των ορέων της Βροντούς⁴¹. Προς ανατολάς υψώνεται υψηλή κορυφή του Μποξ-ντάγκ, το οποίο μερικοί το αποκαλούν με το ανύπαρκτο όνομα «Μενοίκιον»⁴². Το πιο μεγάλο μέρος της πόλης είναι κτισμένο σε υψώματα και κοιλάδες τα οποία σχηματίζουν μια ανισόπεδη επιφάνεια. Σε δύο απ' αυτές τις κοιλάδες, στο Τσομλέκ-ντερέ⁴³ και το Κεσίς-κιοπρού⁴⁴ σε περίοδο δυνατής βροχόπτωσης φουσκώνουν οι χείμαρροι οι οποίοι προκαλούν προβλήματα. Εκτός αυτού από τα δύο άκρα της πόλης περνούν από τα δυτικά ο χείμαρρος Κλοκότνιτσα⁴⁵ και από τα ανατολικά ο χείμαρρος Σερρόβιτσα⁴⁶. Μόνο ο χείμαρρος Σερρόβιτσα έχει μόνιμο νερό που αρκεί για δύο νερόμυλους. Ο άλλος είναι ξεροχείμαρρος. Λόγω της καταστροφής των δασών τα εν λόγω ρέματα όταν πλημμυρίζουν μεταφέρουν πολλά χαλίκια και άμμο προκαλώντας μεγάλες ζημιές. Έτσι πριν 20 χρόνια ο χείμαρρος Σερρόβιτσα, ξεχείλισε η κοίτη του και πλημμύρισε το Τζαμί της Αγ. Σοφίας, μία θανάσια αρχιτεκτονική κατασκευή.

Η πόλη στριφογυρίζει σαν τόξο στους πρόποδες των λόφων και απλώνεται τμηματικά προς την πεδιάδα. Πιο πάνω από τον μαχαλά Βαρόσι⁴⁷ υψώνεται ένας λόφος με ευρήματα αρχαίου κάστρου Χισάρ.

38. Стрезов, ό.π., κη. XXXVI, σ. 825-834.

39. Όρος Φαλακρό.

40. Λαϊλιά.

41. Βλ. Κ. Μ. Βαβαλέκα, Όρη Βροντούς. Δάσος Λαϊλιά, Σέρρες 2016.

42. Της οχυράς και περιμαχήτου πόλεως των Σερρών κειμένης το πάλαι ένθα και νυν κείται, επί των νοτίων και νοτιοδυτικών κλιτύων λόφου (νοτίας προβολής του όρους Μενοικέως περί ού όρα κεφ. Γ', β' 29), βλ. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 8.

43. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 65.

44. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 19.

45. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 65.

46. Χείμαρρος των Αγίων Αναργύρων (Τσαί), Γ. Καφταντζή, Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειάς της (Από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα), τ. Β', Σέρρες 1972, σ. 10

47. Το όνομα Βαρόσι, έχει τις ρίζες του στην τουρκική λέξη *varoş* που σημαί-

Από την κορυφή αυτού του λόφου μπροστά σου παρουσιάζεται μια πανέμορφη εικόνα. Νότια η εκτεταμένη Σερραϊκή πεδιάδα περικυκλωμένη από μια ζώνη βουνών τα οποία σταδιακά χαμηλώνουν από ΒΔ προς τα ΝΑ μέχρι το Τσάγιαζι⁴⁸. Ακόμη πιο νότια μετά δυσκολίας διακρίνεται η κορυφή του Αγίου όρους. Στη μέση της πεδιάδας γυαλίζει εδώ κι εκεί κάτι σαν ασήμι, είναι ο ήρεμος Στρυμόνας ο οποίος έρχεται από μακρινή χώρα. Στα ΝΑ η λίμνη Ταχινός γυαλίζει σαν καθρέφτης. Κατευθείαν προς την ανατολή υψώνεται το μοναχικό Πουρνάρ⁴⁹, πελώρια καμήλα με παράξενες καμπούρες. Στα δυτικά η εξοχότατη Μπελάσιτσα φαίνεται μέχρι το σημείο που πηγαίνει να «χαιρετηθεί» με τον Βαρδάρη. Πάνω από το κεφάλι σου υψώνεται η πετρώδης κορυφή του Μπόζ-νταγκ. Και σ' αυτό το πλαίσιο-κορνίζα η εκτεταμένη πεδιάδα των Σερρών στολισμένη με πυκνά χωριά, με αγρούς και λιβάδια προσδίδει μια μαγική θέα και σε μεθά με την πολυτέλειά της. Η ίδια η πόλη εξωτερικά έχει ωραία θέα και σου δίνει καλή εντύπωση. Η πόλη από παντού περιβάλλεται από κήπους. Τα σπίτια λες και είναι βυθισμένα στο πράσινο, ενώ οι μιναρέδες, τα κωδωνοστάσια και οι τρούλοι των πολλών τζαμιών και εκκλησιών μαρτυρούν ότι πρόκειται για μια Οριεντάλ⁵⁰ πόλη.

Κατά μήκος η πόλη των Σερρών διασχίζεται από μια οδό που αρχίζει από το ένα άκρο της και τελειώνει στο άλλο, από την καπία⁵¹ του Δεμίρ-χισάρ μέχρι τον καφενέ του Μπελεντή μια απόσταση 2,5 χιλιομέτρα. Σε αυτή την οδό και γύρω απ' αυτή είναι η αγορά. Ημισή διαδρομή αυτής της οδού είναι αρκετά πλατιά και καλά στρωμένη ενώ το υπόλοιπο μισό είναι πολύ στενή και σε κακή κατάσταση. Και οι υπόλοιποι δρόμοι της πόλης είναι στενοί, στραβοί και βρώμικοι. Στις Σέρρες δεν υπάρχουν ξεχωριστά κτίρια τα οποία θα μπορούσαν να συγκριθούν με μερικά της Θεσσαλονίκης ή της Μπίτολα. Αλλά όλα τα σπίτια είναι ικανοποιητικά, άνετα, καθαρά και με γούστο κτισμένα επιπλωμένα «αλαφράνγκα»⁵². Σπίτι εδώ χωρίς κήπο είναι σπάνιο πράγμα. Το σύνολο των σπιτιών στην πόλη των Σερρών είναι πολύ πιο ωραίο από το σύνολο

νει προάστιο. Η λέξη μπήκε στην τουρκική γλώσσα από τις βαλκανικές γλώσσες της Οθωμανικής περιόδου, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της Βαλκανικής χερσονήσου ήταν μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στα σερβοκροατικά, η λέξη *varođ* σημαίνει «πόλη», «κέντρο», «δήμος» ή «προάστιο», ενώ στα ουγγρικά η λέξη *város* σημαίνει «πόλη», «περιφέρεια» ή «δημαρχία» (Βικιπαίδεια).

48. Με την ονομασία Τσάγεζι ήταν παλαιότερα γνωστοί δύο οικισμοί της Ελλάδας: Το Στόμιο Λάρισας και το λιμάνι Αμφίπολης Σερρών (Βικιπαίδεια). Το Τσάγεζι εδώ αναφέρεται στο λιμάνι της Αμφίπολης λόγω απόστασης.

49. Τούρκικη ονομασία του όρους Παγγαίο.

50. Ανατολίτικη πόλη.

51. Πόρτα, θύρα.

52. Έκφραση που δηλώνει το γαλλικό στυλ.

λο των σπιτιών στη Μπίτολα και στα Σκόπια.

Η πόλη των Σερρών είναι πλούσια σε τζαμιά και εκκλησίες. Οι εκκλησίες σε αριθμό φτάνουν τις 42, αλλά μόνο στις 23 απ' αυτές γίνεται λειτουργία. Τρεις είναι μοναστήρια, ενώ στις υπόλοιπες ή γίνεται λειτουργία κατά διαστήματα ή είναι εγκαταλεημένες. Τα τζαμιά και αυτά είναι τόσα όσες και οι εκκλησίες. Όσες είναι οι εκκλησίες τόσοι είναι και οι μαχαλάδες. Κάθε μαχαλάς έχει μουχτάρ-κμετ⁵³ και φέρνει το όνομα της ενοριακής εκκλησίας. Μόνο μερικοί μαχαλάδες και μάλιστα οι περιφερειακοί έχουν χαρακτηριστικές ονομασίες όπως: μαχαλάς του Αραμπατζή⁵⁴, Κατακούνος μαχαλάς⁵⁵, Χαζνατάρ, Άνω και κάτω Κάμενιτσα⁵⁶. Ο πιο καλός μαχαλάς είναι αυτός του Βαροσίου. Από όλες τις εκκλησίες η πιο καλή και πιο παλιά είναι ο καθεδρικός ναός του Αγίου Θεοδώρου. Από τα τζαμιά στην πρώτη θέση βρίσκεται το Εσκή Τζαμί⁵⁷ στο κέντρο της αγοράς. Αυτό το τζαμί είναι θαυμάσιο μοντέλο από την Αραβική αρχιτεκτονική. Έχει πλούσια βιβλιοθήκη και βασιλικά έσοδα. Η πόλη είναι περιστοιχισμένη με υπέροχους κήπους χορταριασμένους με καρποφόρα και ονειρεμένα από αισθητικής άποψης δενδρύλια. Σε κάθε πλευρά της πόλης υπάρχουν περιπατητικές διαδρομές και καφενέδες. Τα πιο ωραία βρίσκονται προς την ανατολική πλευρά της πόλης. Οι πιο κοντινοί καφενέδες και ο καφενές του Μπελεντή είναι τα πιο φιλόξενα. Από εδώ μέχρι τον Άη Γιώργη ο δρόμος είναι αλ(λ)έα⁵⁸ φυτευμένη και από τις δύο πλευρές με πυκνόφυλλες ιτιές και πλατάνια. Ο πιο απομακρυσμένος περίπατος σ' αυτή την κατεύθυνση είναι αυτός του Άη Γιαννιού όπου συναντάς ρυάκια και νερόμυλους. Από την γέφυρα του Κεσίς ο χείμαρρος Σερόβιτσα είναι περιστοιχισμένος με πυκνές σειρές δενδρυλλίων, ανάμεσα στα οποία κρύβονται περιποιημένοι καφενέδες. Η πιο γοητευτική τοποθεσία είναι αυτή του «Κιόσκοβε-ντόλ»⁵⁹ περιστοιχισμένη από βουναλάκια από παντού γύρω από τον χείμαρρο Σερόβιτσα. Από εδώ κατά μήκος του λόφου, πάνω από τον οποίο υψώνονται τα τείχη του Ντουσανό ο δρόμος

53. Δήμαρχο.

54. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 69.

55. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 68.

56. Για το προάστιο των Σερρών Καμενίγια, βλ. Ι. Θ. Μπάκα, «Εκκλησία και Κοινότητα σε πορεία ανασυγκρότησης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Το εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό ζήτημα της Καμενικής Σερρών μέσα από τις πηγές», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 3 (2016) 125-148. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 22.

57. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 68.

58. Δενδροστοιχία.

59. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 21. Ζ. Θωμαΐδη, *Ο χείμαρρος, η κοιλάδα των Αγίων Αναργύρων*, Σέρρες 2006, σ. 60.

σε οδηγεί στην τοποθεσία «Τσομλέκ-ντερέ»⁶⁰, περιπατητική διαδρομή δίπλα στον ομώνυμο χείμαρρο. Περιπατητικές διαδρομές έχει και από την άλλη πλευρά της πόλης στην Άνω Κάμενιτσα ή νότια προς τις κατασκηνώσεις. Βραδινές ώρες αυτές οι τοποθεσίες παίρνουν ζωή και αποκτούν εορταστική ατμόσφαιρα. Τις Κυριακές επίσης όπως και κατά τις διάφορες εορτές σφύζουν από ζωή. Εδώ η βόλτα έχει ριζώσει ήδη, έγινε μόδα, έθιμο. Όσον αφορά αυτό, η πόλη των Σερρών υστερεί μόνο έναντι της Θεσσαλονίκης. Να καθίσεις στο πλάι ή να κοιτάς να περνούν από μπροστά σου Κυρίες με ακριβές τουαλέτες και καπελαδούρες, κομμένα από πατρών του τελευταίου τεύχους του περιοδικού μόδας ή πολύ συχνά να έχουν παραγγελθεί κατευθείαν από το Λούβρο. Ξεχνιέσαι και νομίζεις ότι έχεις μεταφερθεί σε μία ευρωπαϊκή πόλη. Χάρης στα ελληνικά σχολεία θηλέων τα κακώς εννοούμενα έχουν εκλείψει ειδικά ανάμεσα στην κοινωνία των γυναικών. Οι τουαλέτες των γυναικών, τα κουάφ⁶¹, όλα είναι «αλαφράνγκα»⁶² ή της τελευταίας μόδας⁶³. Είναι σπάνιο να βρεις οικία χωρίς κάποιο μουσικό όργανο, πιάνο ή φουσαρμόνικα.

Στο δρόμο για το Δεμίρ-Χισάρ από την πόλη των Σερρών βρίσκεται η τοποθεσία «Λιαλιά»⁶⁴, όπου συναντάς τις θερινές κατοικίες των μπέηδων και των τσορμπατζήδων. Έχει γύρω στα 400 σπίτια, όπου έρχονται τόσες οικογένειες να περάσουν τους καλοκαιρινούς καύσωνες. Άλλοι περνούν το καλοκαίρι στο μοναστήρι του Άη Γιάννη. Η πόλη των Σερρών βρίσκεται μακριά από την θάλασσα γύρω στα 50 χιλιόμετρα. Με όλα αυτά το κλίμα στη Σερραϊκή πεδιάδα είναι θαλάσσιο, επειδή ανάμεσα στην πόλη και τη θάλασσα δεν υπάρχουν υψώματα τα οποία μπορεί να εμποδίζουν τους θερμούς νότιους ανέμους. Εδώ το κλίμα είναι πιο θερμό από αυτό της Θεσσαλονίκης. Τι σημαίνει ψύχος, χιόνι, εδώ οι έννοιες αυτές είναι άγνωστες. Ο χειμώνας μετατρέπεται σε δροσερή άνοιξη, ενώ το καλοκαίρι σε τροπικούς καύσωνες: 42° Κελσίου εδώ δεν είναι σπάνιο φαινόμενο! Στην περιοχή των Σερρών υπάρχουν όλα τα φρούτα του νότου: ελιές, ρόδια, λεμόνια και πορτοκάλια. Τα τελευταία μόνο για ομορφιά στους κήπους.

Οι Σέρρες είναι πολύ παλιά πόλη. Κατ' αρχήν η πόλη περιοριζόταν στα όρια πολύ παλαιών τειχών τα ερείπια των οποίων βρίσκονται

60. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 66.

61. Ο στολισμός των μαλλιών.

62. Ό.π. υποσημείωση 51.

63. Ν. Ε. Πέτροβιτς, «Λαογραφικά Σύμμεικτα Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 1 (1953) 115-119.

64. Για τον παραθεριστικό οικισμό στο Λαϊλιά, βλ. Κ. Βαβαλέκα, ό.π., σ. 80-87. Γ. Καφταντζή, *Ιστορία της πόλεως Σερρών* ό.π., τ. Β', Σέρρες 1972, σ. 31.

μέχρι σήμερα. Το τείχος αυτό περιστοιχίζει την «Χισάρα» και περιλαμβάνει μόνο τον μαχαλά Βαρόσι. Από τις άλλες αρχαιότητες στην πόλη, είναι και το αναφερόμενο κάστρο για το οποίο η παράδοση λέει ότι έγινε από τον Σέρβο Κράλη Στέφανο Ντουσάν όταν αυτός επέκτεινε το κράτος του μέχρι τον Νέστο και είχε φθάσει στο απόγειο της δόξας του. Από αυτό το κάστρο του Ντουσάν υπάρχουν ερείπια, μεταξύ των οποίων πιο καλά διατηρημένα είναι ένα εκκλησάκι και ένας πύργος. Προς τη δυτική πλευρά του πύργου υπάρχει επιγραφή η οποία παρουσιάζεται στα παραθέματα της εργασίας με τον αρ. 15. Ο Δίμιζας⁶⁵ λέει, ότι αυτή η επιγραφή είναι σλοβένικη και τέτοια πρέπει να είναι⁶⁶. Μερικοί την διαβάζουν αυθαίρετα έτσι: ΠΥΡΓΟΣ ΟΝ ΕΚΤΙΣΕΝ Η ΕΛΕΝΗ. Η επιγραφή στις δύο πλευρές έχει ρόδες σαν ήλιους, ενώ ανάμεσα στα σχήματα από τούβλα υπάρχει σχέδιο που ομοιάζει κάτι σαν άνθρωπος με σφαίρα πιθανόν ήλιος στα χέρια του. Αυτός ο άνθρωπος νομίζω παριστάνει κάποιον βασιλιά. Αφήνω τους αρμόδιους να ξεδιαλύνουν αυτόν τον γρίφο⁶⁷. Στα αρχεία της μητρόπολης φυλάσσεται και ένας παλιός σύντομος κώδικας του 16^{ου} αι. Ο καθεδρικός ναός είναι παλαιός, εδώ όλοι το ξέρουν, κτισμένος επίσης από τον Ντουσάν. Στον Άγιο Θεόδωρο⁶⁸ έχει πέτρινα σκαλιά στολισμένα με μωσαϊκό. Μου διηγήθηκαν ότι πριν από είκοσι χρόνια ο Έλληνας δεσπότης κάλεσε κάποιον κτίστη από το Ντέμπρεν να κάνει κάποιες επισκευές στο ιερό βήμα. Τον ανάγκασαν να αναποδογυρίσει μια πέτρινη πλάκα στρωμένη με σλοβενική επιγραφή. Ο μάστορας το αναγνώρισε διότι διάβασε μερικά γράμματα. Πλησίον στο Εσκή-Τζαμί⁶⁹ στο παζάρι έχει σκεπα-

65. Έτσι αποκαλεί τον Μαργαρίτη Δήμιτσα (Αχρίδα, 1830-Αθήνα, 1903) διαπρεπή Έλληνα εκπαιδευτικό, φιλόλογο, ιστορικό και συγγραφέα που έπαιξε σημαντικό ρόλο, σε μια μακρά χρονική περίοδο των ελληνοβουλγαρικών αναταράξεων, κεντρίζοντας με τα βιβλία του το ενδιαφέρον των τότε τουρκοκρατούμενων ελληνοφρόνων και ελληνίζοντων της Μείζονος Μακεδονίας για τις ρίζες τους, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα και το αίσθημα ότι δικαιωματικά τους ανήκε η γη που έκρυβε τις μαρτυρίες της ελληνικότητάς της.

66. Μ. Δήμιτσα, *Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας*, μέρος, Β', Αθήνα 1874, σ. 586. Αργότερα σε νεότερο έργο του: *Η Μακεδονία εν λίθοις φθεγγόμενοις και μνημείοις σωζομένοις*, τομ. Β', Αθήναι 1896, σ. 679-680 απέρριψε την προηγούμενη άποψη του για σλαβική επιγραφή.

67. Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη η επιγραφή έχει ως εξής: Πύργος Στ[ε]φ[ά]νου βασιλέως ὃν ἔκτησεν Ὁρέστης, βλ. Σ. Δαδάκη, «Η βυζαντινή οχύρωση των Σερρών», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Οι Σέρρες και η περιοχή τους. Από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία*, τομ. Α', Σέρρες 1998, σ. 181. Π. Κ. Σαμισάρι, *Βυζαντινοί τόποι και μνημεία της κάτω κοιλάδας του Στρυμόνα. Ο σημερινός νομός Σερρών. Συμβολή στη μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας και μνημειακής τοπογραφίας της Μακεδονίας*, έκδ. ΔΕΠΚΑ, Σέρρες 2006, σ. 573.

68. Ενοεΐ τον Ι.Ν. των Αγ. Θεοδώρων.

69. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 68.

στή αγορά με έξι καμάρες όπου στεγάζονται τώρα οι τσοχαντζήδες⁷⁰. Από την γερή κατασκευή της και την αρχιτεκτονική της αυτό το παλιό κτίριο θυμίζει Ενετικό εμπορικό οπλοστάσιο. Πιθανόν να υπάρχει ακόμα από την Ρωμαϊκή εποχή. Από τις ανασκαφές που γίνανε σ' αυτή την σκεπαστή αγορά ήρθαν στο φως χάλκινες περικεφαλαίες, ασπίδες και άλλα όπλα που μοιάζουν με Ρωμαϊκά. Όσον αφορά αυτές τις αρχαιότητες εγώ δεν γνώριζα την άποψη των αρχαιολόγων. Επίσης πολύ παλαιό είναι και το τζαμί του Αχμέντ-πασά⁷¹ έξω από την πόλη σκαμμένη μέχρι τη μέση όπως ανέφερα παραπάνω από τον χείμαρρο Σερόβιτσα. Τα ντουβάρια του έχουν πέτρινη επίστρωση. Στην περιοχή γύρω-γύρω υπάρχουν γκρεμισμένα κελιά των Χοτζάδων και ένα νεκροταφείο το οποίο ανέσκαψαν και ανακαίνισαν αυτόν τον χρόνο. Και αυτό το τζαμί έχει εκτεταμένα βακούφια και πριγκηπικά έσοδα. Πριν από τριάντα χρόνια οι Σέρρες ήταν κύριος εμπορικός κόμβος, αποβάθρα εξαγωγών για ολόκληρη την Μακεδονία και εκτός αυτής. Από τις 15 Φεβρουαρίου μέχρι τις 18 Μαρτίου γινότανε ξακουστό σε όλη την χερσόνησο «Κεרבάν-πανηγύρι»⁷². Έρχονταν έμποροι από το Όντριν⁷³, Πλόβνιφ⁷⁴, Τσάριγκραντ⁷⁵, Μπίτολια⁷⁶, Σκόδρα και ακόμη και από το Σαράγιεβο. Αυτή η περίοδος ήταν όταν η πόλη είχε οικονομική ανάπτυξη. Τώρα έχει μόνο λυπητερά απομεινάρια των καραβανιών. Χρόνο με τον χρόνο όλο και εξασθενεί και δεν είναι μακριά ο χρόνος που θα κλείσει, όπως έκλεισε αυτό του Πρίλεπ, του Ουζούντζοβο⁷⁷ και πολλών άλλων πανηγυριών. Πριν από πέντε χρόνια σ' αυτό το πανηγύρι έγινε τζίρος περίπου 50 χιλ. λιρών. Η σκεπαστή αγορά όπου γίνεται το πανηγύρι βρίσκεται κοντά στο κυβερνητικό κτίριο. Η αγορά παραμένει κλειστή καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου και ανοίγει μόνο ένα μέρος αυτής κατά την διάρκεια του πανηγυριού. Αυτή είναι ιδιοκτησία του Τσορμπατζή Μαρκίδη⁷⁸. Το εμπόριο όπως συμβαίνει παντού κι εδώ εκ-

70. Έμποροι τσόχας.

71. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 68.

72. Πανηγύρι των καραβανιών.

73. Αδριανούπολη.

74. Φιλιπούπολη.

75. Κωνσταντινούπολη.

76. Μοναστήρι.

77. Το πιο μεγάλο και πιο ξακουστό πανηγύρι στα βουλγαρικά εδάφη μέχρι την απελευθέρωση (1878). Το Ουζούντζοβο είναι χωριό του Δήμου Χάσκοβο, του νομού Χάσκοβο στη Νότια Βουλγαρία ο οποίος συνορεύει με την Ελλάδα και τη Τουρκία, Уикипедия (Wikipedia).

78. Για τον Ιωάννη Παπαμαρκίδη έμπορο φαρμάκων, που διετέλεσε μέλος της Εφορείας του Νοσοκομείου και των Εκπαιδευτηρίων της ελληνικής κοινότητας των Σερρών, βλ. Γ. Ν. Αψηλίδη, «Ο έλεγχος της διαχείρισης του κοινοτικού Νοσοκομείου Σερρών το 1874», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 2 (2013) 398. Κ. Παπακυριακού, *Τα νεκροταφεί-*

πίπτει. Όλο το εξαγωγικό εμπόριο αποτελείται από σιτάρι, βαμβάκι και καπνά. Αλλά και πάνω σ' αυτό το θέμα αναμιγνύονται περισσότερο η Καβάλα και το Τσάγιεζι. Μέρα με την ημέρα η πόλη πτωχεύει επειδή εξασθενεί η αγροτική τάξη αλλά και από άλλες αιτίες. Μερικοί ελπίζουν ότι η πόλη θα γλυτώσει κατόπιν του σχεδιασμού για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής που θα ενώσει την Θεσσαλονίκη με το Δεδέαγάτς⁷⁹. Αυτό είναι αμφίβολο. Επικρατεί ο φόβος να μη γίνει το αντίθετο. Το εμπόριο βρίσκεται στα χέρια μερικών Βλάχων και Βούλγαρων που αποτελούν τους στυλοβάτες του ελληνισμού στις Σέρρες. Πριν από δέκα χρόνια είχε εργοστάσια με ιπποδύναμη 25 ίππους για βαμβάκι. Τώρα παραμένουν κλειστά. Στη θέση τους δουλεύουν μηχανές με άλογα. Στην πόλη έχει πολλούς αργαλειούς οι οποίοι φτιάχνουν πολύ καλόν αλατζά⁸⁰. Όλα τα επαγγέλματα εκτελούνται στην πόλη αλλά εξασθενούν μέρα με την μέρα. Οι επαγγελματίες χωρίζονται σε επαγγελματικά σινάφια μεταξύ των οποίων διατηρείται μέχρις ένα σημείο ο μεσαιωνικός τρόπος οργάνωσης των βιοτεχνιών. Κάθε σινάφι έχει κεφαλή, πρωτομάστορα που κάνει συνεδριάσεις, έχει το ταμείο πολύ συχνά πλούσιο. Διοργανώνει γλέντια, βοηθάει κ.ά. Η πόλη των Σερρών κυριαρχεί σε όλη την Ανατολική Μακεδονία. Από πολλές απόψεις οι Σέρρες είναι η δεύτερη πόλη μετά την Θεσσαλονίκη. Μόνο στα κτίρια και τις οδούς υστερεί από την πόλη της Μπίτολα, αλλά είναι μακριά πιο μπροστά απ' όλες τις απόψεις από την πόλη των Σκοπίων. Σε καμία άλλη πόλη ο εξελληνισμός δεν έχει προχωρήσει τόσο όσο εδώ. Έχει πόλεις όπως στη Βαλόβιστα⁸¹ και στη Στρούμιτσα⁸² όπου όλοι ελληνοφέρουν αλλά έχουν διατηρήσει τουλάχιστον τη γλώσσα⁸³. Εδώ όμως και αυτή έχει χαθεί και χάνεται ημέρα με την ημέρα. Το κέντρο της ελληνικής προπαγάνδας σε όλη την Μακεδονία, η έδρα του συλλόγου, ο οποίος διευθύνει τα σχολεία παντού, η πόλη των Σερρών είναι το κάστρο του ελληνισμού στη Μακεδονία. Πουθενά δεν έχει τόσο πολυάριθμη και ισχυρή διανοήση όπως εδώ. Η Σόλον⁸⁴ είναι εβραϊκή πόλη και από αυτή την άποψη βρίσκεται πιο κάτω. Οι Έλληνες της Θεσσαλονίκης πριν ασχοληθούν με τις κοινωνικές τους εργασίες πρέπει να πάνε στα καταστήματά τους. Εδώ συμβαίνει το αντίθετο. Έχει πολυάριθμη αριστοκρατία, η οποία χωρίς εργασία ασχολείται με αυτό. Συνέχεια αναζητούν πόρους

α της πόλης των Σερρών, Σέρρες 2012, σ. 35.

79. Αλεξανδρούπολη.

80. Ευτελές βαμβακερό ύφασμα.

81. Σιδηρόκαστρο.

82. Στρώμιτσα.

83. Εννοεί τη βουλγαρική.

84. Εννοεί τη Θεσσαλονίκη.

και εργάζονται για τον εξελληνισμό των Βουλγάρων. Στις Σέρρες έχει τρεις προξένους. Αυστριακό, Άγγλο και Έλληνα. Πριν ένα χρόνο είχε και Ιταλό. Οι πρώτοι δύο είναι επίτιμοι και κρατούν αυτά τα αξιώματα μόνο για χάρη της επίδρασης που ασκούν και την έλλειψη του κινδύνου κάτι το οποίο προσφέρουν αυτές οι υπηρεσίες.

Ο Έλληνας προξένος μαζί με τον μητροπολίτη κανονίζει τις εκκλησιαστικο-σχολικές εργασίες στην πόλη αλλά και κατά περίπτωση πραγματοποιεί και περιηγήσεις στην περιφέρεια, τοποθετεί και διορίζει Έλληνες δασκάλους εκεί όπου κανείς άλλος δεν τους αναζητά, εξομαλύνει τις υπάρχουσες ασυμφωνίες και με λίγα λόγια συμπεριφέρεται σαν στο σπίτι του. Διαθέτει περίπου δέκα γιατρούς, περισσότεροι από τους οποίους τελείωσαν στη Αθήνα και μερικοί στην Ευρώπη, όλοι Έλληνες. Αυτοί οι χαμηλών τόνων ακόλουθοι του Ιπποκράτη, στο όνομα του επαγγέλματός των βρίσκουν χρόνο και για άλλες ασχολίες.

Τα ελληνικά σχολικά ιδρύματα πριν από καμιά δεκαριά χρόνια τον καιρό του ξακουστού διευθυντού Μαρούλη⁸⁵, ήταν τα μοναδικά στη χώρα. Αλλά και τώρα δεν υπολείπονται των υπόλοιπων σχολείων. Οι Έλληνες διατηρούν γυμνάσια αρρένων και θηλέων, βασικό σχολείο για δασκάλους, δύο κεντρικά βασικά και πέντε συνοικιακά. Στο σύνολο δέκα σχολεία. Δύο από τα βασικά στην Άνω και Κάτω Κάμενιτσα υπάρχουν μόνο για να εμποδίζουν το βουλγαρικό σχολείο. Ο κανονικός παιδαγωγικός κύκλος μαθημάτων για αυτό το έτος μεταφέρθηκε από την Θεσσαλονίκη για τον ίδιο λόγο. Ο αριθμός των δασκάλων είναι μεγάλος-αναρίθμητοι. Το μεγαλύτερο μέρος των καθηγητών είναι από την Ελλάδα και αυτοί οι Έλληνες σχεδιάζουν-ράβουν ακόμη και τα ρούχα τους στην Αθήνα. Κάθε χρόνο φθάνει από εκεί ράπτης, τους παίρνει μέτρα και τους στέλνει έτοιμα ρούχα. Από φανατισμό; Δεν γνωρίζω! Ούτε ένας Έλληνας δάσκαλος δεν είναι εφοδιασμένος με κυβερνητικό δίπλωμα. Το σχολικό πρόγραμμα δεν είναι επικυρωμένο. Οι Έλληνες ακόμη συνεχίζουν να εναντιώνονται στα κυβερνητικά διατάγματα⁸⁶. Το κεφάλαιο των ελληνικών σχολείων αποτελείται από δωρεές-κονδύλια των αδελφών Δούμπα⁸⁷ ξακουστών πλουσίων Βλάχων στη Βιέννη, α-

85. Για την εκπαιδευτική δράση του Δ. Μαρούλη στη πόλη, βλ. Χ. Σκανδάλη, Δ. Μαρούλης διδάσκαλος του γένους 1840-1892, Έκδοση Κοινότητας Κατοικιά Ιωαννίνων, Γιάννενα 1995.

86. Με τη φράση *κυβέρνηση* ο Στρέζοφ εννοεί την Οθωμανική και όλοι οι λαοί στους οποίους αναφέρεται στην εργασία του είναι υπήκοοι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και βρίσκονται όλοι υπό της Οθωμανικής διοίκησης.

87. Ελληνικής καταγωγής, ευεργέτες και επιχειρηματίες. Για το φαινόμενο της ευεργεσίας στη περιοχή, βλ. Ι. Θ. Μπάκα «Ευεργέτες των φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων των Σερρών την περίοδο 1870-1912 μέσα από τον τύπο της εποχής» στο *Όμιλος Ορφείας Σερρών εκατό χρόνια από την ίδρυσή του 1905-2005*, έκδο-

πό τις σταθερές βοήθειες των Αθηναϊκού και Κωνσταντινουπολίτικου συλλόγων⁸⁸. Εκτός από τα σχολεία οι Έλληνες διατηρούν πολύ καλά τακτοποιημένο νοσοκομείο με αρκετά πολλά κρεβάτια. Το κτίριο του νοσοκομείου είναι νέο, πολύ άνετο και σε καλή τοποθεσία. Στις Σέρρες έχει και κάτι σαν αριστοκρατικό “club” «Λέσχη».

Ο εξελληνισμός στην πόλη Σιάρ⁸⁹ άρχισε πολύ παλιά. Σαν εμπορική και κοντά στη θάλασσα αυτή η πόλη προσέλκυσε με τον καιρό αρκετούς Βλάχους και Έλληνες, οι οποίοι λειτούργησαν σαν πυρήνας του Ελληνισμού. Το έτος 1849 περισσότερο από το μισό της πόλης κάηκε. Οι περισσότεροι από τους παλαιούς κατοίκους διασκορπίστηκαν και στην θέση τους ήρθαν κάτοικοι από τα χωριά και έτσι δημιούργησαν τους νέους μαχαλάδες, αυτόν του Αραμπατζή⁹⁰ και τις δύο Καμενίτσες. Μέχρι την εμφάνιση του εκκλησιαστικού θέματος που προσέκλυσε, μόνο οι πλούσιοι και εν μέρει οι μορφωμένοι έχασαν. Την μάζα (τον λαό) κανείς δεν την άγγιξε. Βρέθηκαν εμπορικά βιβλία από πενήντα χρόνια πριν, γραμμένα με ελληνικά γράμματα αλλά με βουλγαρικές λέξεις. Πρώτοι οι τσορμπατζήδες βελτιώθηκαν τα τελευταία χρόνια και είναι καθαροί Βούλγαροι ή Βλάχοι. Από αυτούς ο Πάρις (Παρίσις)⁹¹ είναι από το Τσουτσουλίγκοβο⁹² και ο π. Μάρκο (Μαρκίδης) από άλλο βουλγαρικό χωριό. Αφού αφήσουμε στο πλάι τα σπίτια, στα οποία ομιλείται η βουλγαρική γλώσσα και τα οποία σποραδικά είναι διάσπαρτα ανάμεσα στα άλλα, παραμένουν οι νέοι μαχαλάδες οι οποίοι κατοικούνται από καθαρούς Βούλγαρους. Αυτοί οι μαχαλάδες έτσι είναι καταγεγραμμένοι και στη στατιστική υπηρεσία (Νουφούς), διότι δεν έχασαν ακόμα την γλώσσα. Στο Βαρόσι ομιλούν ελληνικά, αλλά δεν υπάρχει Σερραϊός που να μη γνωρίζει βουλγαρικά, γιατί αυτή η γλώσσα είναι η γλώσσα του παζαριού (της αγοράς), γλώσσα με την οποία γίνεται το πάρε-δώσε. Η ελληνική γλώσσα έχει την τιμητική της και η μόδα το απαιτεί να

ση Δ.Ε.Π.Κ.Α. Σερρών, Σέρρες 2005, σ. 89-106. Αικ. Κουτουξιάδου, «Το φαινόμενο της ευεργεσίας στον χώρο της εκπαίδευσης στο Σαντζάκι Σερρών (19^{ος}-αρχές 20^{ου} αιώνα)», *Σερραϊκά Σύμμεικτα* 4 (2018) 163-190.

88. Αναφέρεται στους φιλελευθέρους συλλόγους που στήριζαν οικονομικά και υλικά την εκπαίδευση στη πόλη και την περιοχή: τον αθηναϊκό Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και το Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, βλ. Γ.Ν. Αψηλίδη, «Χρηματοδότηση και επιθεώρηση των ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα», *Σίρις* 6 (2002) 88.

89. Έτσι αποκαλεί ο Στρεξόφ την πόλη των Σερρών στην εργασία του, όπως άλλωστε αποκαλούσαν, ονομάζον την πόλη στη βουλγαρική γλώσσα.

90. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 22.

91. Πρόκειται για τον κτηματία Αντώνιο Παρίση του Παρίση, γεν. το 1939. Στις κοινοτικές έριδες του 1891 συμμετείχε στην επιτροπή των Τσορμπατζήδων, βλ. Ν. Ταχινόζλη, *Σερραϊκές οικογένειες 19^{ος} αιώνας - 1913*, Σέρρες 2013, σ. 260.

92. Το σημερινό χωριό Αναγέννηση.

την γνωρίζει κάποιος. Για την διάδοση της ελληνικής γλώσσας βοήθησαν τα παρακάτω πράγματα: τα σχολεία τα οποία επισκέπτονται 1700 μαθητές, και περισσότερο τα θηλέων και η παντρεία. Ο εξελληνισμός έχει απλώσει βαθιές ρίζες. Προχωράει με γοργά βήματα και με ανοιχτό στόμα καταβροχθίζει ότι του στέκεται εμπόδιο. Η μόδα, το σχολείο και η παντρεία εξοντώνουν την βουλγαρική γλώσσα. Ακόμα δέκα χρόνια η βουλγαρική γλώσσα θα μπορεί να σταθεί εκεί όπου διατηρήθηκε μέχρι τώρα. Κατόπιν ήδη τα πάντα θα έχουν χαθεί.

Μεταξύ όλων αυτών το τι έχουν οι Έλληνες και τι έχουμε εμείς υπάρχει τόσο μεγάλη διαφορά που κουβέντα για σύγκριση δεν μπορεί να γίνει. Εμείς ούτε κατά διάνοια δεν μπορούμε να σκεφθούμε ότι μπορούμε να συγκριθούμε με τους Έλληνες. Για να γίνει αυτό θα χρειαζότανε τεράστια μέσα και βάθος χρόνου. Το μοναδικό που μπορούμε να θέλουμε είναι να μη γίνουμε αντικείμενο χλευασμού, όχι από την πλευρά των Ελλήνων, αλλά από την πλευρά των αμερόληπτων. Την εκκλησία και το σχολείο πρέπει να τα διακρίνει η ευπρέπεια διαφορετικά καλύτερα καθόλου να μην τα έχουμε. Ο Βουλγαρισμός στις Σέρρες, κεντρική πόλη σε μια χώρα, η οποία έχει 1.600.000 βουλγαρικό πληθυσμό αντιπροσωπεύεται από ένα γενικό τετρατάξιο σχολείο και από ένα παρεκκλήσι. Τα σχολεία υποδέχονται 130 μαθητές και 9 δασκάλους. Το σχολικό κτίριο είναι σε μη ικανοποιητική κατάσταση.

Ο φανατισμός κατά τον Βούλγαρο και κατά κάθε τι βουλγαρικού στοιχείου βρίσκεται στο απόγειο του στην πόλη των Σερρών. Στην πόλη η οποία στέλνει εκπροσώπους στη στέψη του Έλληνα διαδόχου, στην πόλη όπου γίνονται πανηγυρικές ευχαριστήριες δοξολογίες κατά την ημέρα του Βασιλέως Γεωργίου και κάτω από το προξενείο ο λαός να επιδοκιμάζει φωνάζοντας «ζήτω», σε μια τέτοια πόλη τον Βούλγαρο τον κοιτάζουν σαν να είναι αρκούδα. Πάνω απ' όλα οι Έλληνες δεν μπορούν να φανταστούν τον Βούλγαρο μορφωμένο και το μυαλό τους ταρασσεται σε παρόμοια αντίθετη σκέψη. Βούλγαρος μορφωμένος - μοιάζει με τέρας. Για αυτόν τον λόγο κάθε μορφωμένος Βούλγαρος είναι Έλληνας ο οποίος Βουλγαρίζει από ενδιαφέρον. Ο φανατισμός έναντι των Βουλγάρων κηρύσσεται συστηματικά. Και για να κατευνάσουν τα πνεύματα κάπου-κάπου στις 23 σεραϊκές εκκλησίες αναφέρονται στους σχισματικούς και αιρετικούς. Με τα πιο μαύρα χρώματα ζωγραφίζουν τους Βούλγαρους. Διαβάζουν αναθεματισμούς και αφορισμούς εναντίον κάποιου ο οποίος επέτρεψε τον εαυτό του να συνομιλήσει με Βούλγαρο ή να έχει τις όποιες σχέσεις με αυτόν. Ο πιο πρόσφατος αναθεματισμός έπεσε στα κεφάλια εκείνων των κακόμοιρων που τόλμησαν να αγοράσουν κεράκια από το βουλγαρικό παρεκκλήσι! Ω, τι χριστιανισμός, τι ορθοδοξία!!... Το επόμενο γεγονός δίνει ιδέα μέχρι που

μπορεί να φθάσει μια ελληνική μητρόπολη. Πριν από δύο χρόνια πέθανε ο ιερέας του βουλγαρικού παρεκκλησίου ο π. Ηλίας. Οι Βούλγαροι μη έχοντας νεκροταφεία έψαχναν να τον κηδέψουν στα γενικά-κοινά. Εξεγέρθηκαν οι μαχαλάδες, σχημάτισαν όχλους και για δύο μέρες εμπόδιζαν την ταφή προφασισζόμενοι ότι δεν μπορούν να επιτρέψουν να βεβηλωθούν τα νεκροταφεία από έναν σχισματικό. Μόλις μετά από δύο μέρες κατόπιν κυβερνητικού διατάγματος, επέτρεψαν να κηδευτεί ο νεκρός. Και ποιοι ήταν αυτοί; Αδέλφια, Βούλγαροι!

Στις Σέρρες έχει ακόμα 24 τουρκικά σχολεία: Ινταντιέ (προγυμνάσιο), ρουζντιέ (σεμινάρια), 11 μεντρεσέδες και σχολεία με αμοιβαία συνεργασία. Το ινταντιέ είναι νέο σχολείο με πρόγραμμα παρόμοιο με τα δικά μας. Το επισκέπτονται 45 μαθητές με 4 δασκάλους. Αξιοσημείωτη είναι η απάθεια και η αποστροφή με την οποία αντιμετωπίζει ο πληθυσμός αυτό το σχολείο. Υπάρχει ακόμα και εβραϊκό σχολείο.

Ο αριθμός των οικιών στις Σέρρες είναι 3491 με 1300 καταστήματα και 80 μαγειρεία και μικρά χάνια. Στον αριθμό των οικιών συμπεριλαμβάνονται και τα λεγόμενα «τσιφλίκια», κτίρια στα οποία ζουν με ενοίκιο από 10 έως 20 οικογένειες. Οι κάτοικοι ανέρχονται σε 25.000 άτομα. Περισσότερο από το 1/3, περίπου 9000 είναι Τούρκοι. Αυτοί αυξήθηκαν ακόμη περισσότερο από τον ερχομό των προσφύγων (Μουχαντζιρής)⁹³ οι οποίοι δημιούργησαν ολόκληρο μαχαλά εκτός πόλης. Οι υπόλοιποι 16.000 είναι χριστιανοί. Από αυτούς οι 4200 ομιλούν στο σπίτι Βουλγαρικά, αλλά είναι Γραικομάνοι. Το υπόλοιπο υπολογίζονται για Έλληνες. Έχει περισσότερες από 100 οικογένειες Εβραίων, αρκετούς τσιγγάνους σε ξεχωριστό μαχαλά έξω από την πόλη.

Στον καζά των Σερρών έχει 11.535 οικίες. Μαζί με αυτές της πόλης φθάνει τις 14.993 οικίες με 85.328 κατοίκους, 172 χωριά και τσιφλίκια. (Στο σαλιμανέ⁹⁴ αναφέρονται 219 από λάθος). 96 χωριά είναι τουρκικά, 39 βουλγαρικά, 20 ελληνικά, 2 τσιγγάνικα και 22 μεικτά. Όλα τα χωριά του καζά ανήκουν σε 4 κολ. Αυτούς της Μπάνιτσας, του

93. Ο Μουατζιρής είναι πρόσφυγας, κυρίως μουσουλμάνος από τα Βαλκάνια. Προέρχεται από την τουρκική λέξη muhacir. Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε κυρίως κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όταν αυτή διαμελιζόταν. Αρκετοί Μουατζιρής υπήρχαν επίσης στην Θράκη. Συχνά έκαναν και επιδρομές στα γύρω μέρη (Βικιπαίδεια).

94. Ο. π., οθωμανική επετηρίδα. Για τις οθωμανικές επετηρίδες που αναφέρονται στη περιοχή των Σερρών, βλ. Α. Ιορδάνογλου, «Οι Σέρρες και η ευρύτερη περιοχή τους στις οθωμανικές επετηρίδες, τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα», Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου: Η Νιγρίτα -Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, έκδ. Δήμου Νιγρίτας, Θεσσαλονίκη 2000, 293-299. Η. Veli Aydin, «Το Σαντζάκι των Σερρών κατά τις οθωμανικές επετηρίδες (1882-1907)», Σερραϊκά Σύμμεικτα 1 (2010) 113-134.

Σαρμούσακλι, της Όβα και της Τζούμας⁹⁵. Στον καζά των Σερρών συμπεριλαμβάνεται και ο Ναχιγιές της Νιγρίτας.

Όσον αφορά την θεματική ενότητα «Πληθυσμός»⁹⁶ ο Γκεόργκι Στρέζοφ αναφέρει: Ο ακριβής προσδιορισμός πόσο και τι είναι ο πληθυσμός της Αν. Μακεδονίας είναι δύσκολο πρόβλημα, εάν όχι και ακατόρθωτο, αδύνατο. Μέχρι τώρα τουλάχιστον κανείς δεν το πέτυχε. Αμφιβάλλω εάν υπάρχει άλλη χώρα στον κόσμο με τόση πολλή προπαγάνδα για την εθνικότητα και την πίστη. Κατά τους Έλληνες γεωγράφους η Μακεδονία κατοικείται από καθαρούς Έλληνες με τον μόνο περιορισμό, ότι αυτοί είναι Βουλγαρόφωνοι. Κατά τους Ματία Μπάν, Πάντα Στέσκοβιτς και Στοϊάνα Νοβάκοβιτς οι κάτοικοι της Μακεδονίας είναι καθαροί Σέρβοι. Στους χάρτες που εκδίδει ο Απόστολος Μαργαρίτης Ρουμάνος ακτιβιστής από την Κλεισούρα, αναφέρει ότι στην Μακεδονία δεν υπάρχει κανείς Βούλγαρος. Με μια λέξη ο πληθυσμός βαπτίζεται ρουμάνικος. Και λες σαν να μην έφτανε αυτό, αν ακούσεις τους προτεστάντες και τους καθολικούς στις δικές τους εκθέσεις θα διαπιστώσεις ότι δεν απέμεινε στην Αν. Μακεδονία γενικά. ούτε ίχνος από ορθοδόξους.

Η επιστήμη όμως, η αληθινή επιστήμη βρίσκεται πιο ψηλά από όλες αυτές τις ψευδαισθήσεις. Η επιστήμη έχει για σκοπό, στόχο την αλήθεια και μόνο την αλήθεια πρέπει να ανακαλύπτει. Ακριβή στατιστική απ' όποια πλευρά και αν γίνεται μόνο μια κυβέρνηση μπορεί να πραγματοποιήσει την στατιστική για τα σαντζάκια των Σερρών και της Δράμας και την πραγματοποίησε η Τουρκική το έτος 1302 εγίρα (1884). Αλλά κατά πόσο αυτή είναι ακριβής και σωστή, ας μου επιτραπεί να αμφιβάλλω. Κατά την επίσημη στατιστική με τον αριθμό N° 6. Ο τούρκικος πληθυσμός της Αν. Μακεδονίας είναι 220.000. Με την δική μου στατιστική είναι κατά 30.000 μικρότερος, τέτοια απόκλιση δεν είναι ασήμαντη, τυπογραφικό λάθος είναι, ή κάτι άλλο δεν ξέρω. Κατά την ίδια στατιστική οι Έλληνες ανέρχονται σε 60671 άτομα. Γιατί και πως, εδώ μάλλον μπορεί εύκολα να απαντηθεί. Αυτή η καταμέτρηση γινότανε μπρός στα μάτια μου, τρεις έως τέσσερις υπάλληλοι πηγαίνανε κατευθείαν στο σπίτι του προέδρου του χωριού, φωνάζανε τον παπά και γράφανε ρωτώντας: «τι είναι ο Πέτκο;» - «Ουρούμ εφέντημ», «τι είναι ο Τράικο;» - «Ουρούμ»⁹⁷ κ.ο.κ. Και το πιο μεγάλο μέρος απ' αυτούς που αναγνωρίζουν το ελληνικό Πατριαρχείο καταγράφονταν σαν Έλληνες⁹⁸. Στην περιοχή της Ζίχνης, Έλληνες, Βούλγαροι, Γκαγκαούζοι

95. Τζουμαγιά (σημερινή Ηράκλεια).

96. Стрезов, «Два санджака», продолжение отъ кн. XXXVI, σσ. 37-40.

97. Ρωμούς.

98. Παρατηρούμε ότι ο Στρέζοφ αποκαλεί το πατριαρχείο ελληνικό και επισημαίνει ότι με αυτόν τον τρόπο έχει αδικηθεί το βουλγαρικό στοιχείο.

είναι γραμμένοι με το ίδιο όνομα: Γιασιούροι μουσουλμάνοι - μη μουσουλμάνοι. Οι βλάχοι δεν καταγράφονται ξεχωριστά αλλά και αυτοί μπαίνουν κάτω από το ίδιο όνομα «Ουρούμ», ισοδύναμο όπως είναι γνωστό στην επίσημη γλώσσα με το ορθόδοξος χριστιανός. Εκτός από αυτά τα λάθη έχει και άλλα όχι λιγότερο σημαντικά. Έχει καταγραφεί ότι στην περιοχή των Σερρών υπάρχουν 219 χωριά ενώ στην κατάσταση είναι πολύ πιο λίγα. Τα ίδια λάθη υπάρχουν και στους άλλους καζάδες. Εγώ έχω λάβει υπόψη μου τον αριθμό των χωριών για τόσα όσα είναι στον κατάλογο. Τελικά με αυτές τις υπαρκτές ελλείψεις η επίσημη στατιστική όσον αφορά τον αριθμό των οικιών και του πληθυσμού καταντά μια από τις πιο αναξιόπιστες. Για τις περιοχές του Ρούπτσος και του Δεσπάτη και για ολόκληρο το σαντζάκι της Δράμας, εγώ απλά αντέγραψα τους αριθμούς από το Σαλιμανέ προσθέτοντας λίγα παραρτήματα, εκεί όπου με τις προσωπικές μου έρευνες κατέγραψα ότι υπάρχουν Βούλγαροι. Από τις άλλες στατιστικές μεταξύ των οποίων αυτή του Μπέροκοβιτς μπορεί να υπολογιστεί σαν μια στατιστική πιο κοντά στη αλήθεια. Αλλά από τότε που συλλέχθηκαν τα δικά του στοιχεία έχουν περάσει είκοσι χρόνια και ο πληθυσμός δεν μένει στάσιμος. Αυτός αυξάνεται (βλ. συγκριτική στατιστική N° 8). Εγώ έπρεπε να αρχίσω από την αρχή. Δεν αξιώνω να πω ότι έχω κάνει ακριβή στατιστική, το δήλωσα άλλωστε ότι αυτό είναι αδύνατο. Αλλά προσπάθησα να κάνω ότι είναι δυνατόν. Με τον αριθμό N° 7 είναι ο πίνακας που αναφέρεται στους θανάτους και στις γεννήσεις και των δύο σαντζακιών. Ο πίνακας αυτός πραγματοποιήθηκε από επίσημα στοιχεία έτσι ώστε από αυτά να μπορούν να βγουν συμπεράσματα για την γεννητικότητα. Αλλά αντί γι' αυτό προκύπτει μια μείωση της τάξης των 329 ατόμων ανά έτος στην περιοχή του Νευροκοπίου. Μετά από αυτό το απρόσμενο αποτέλεσμα εγώ έπρεπε να απορρίψω και αυτό το μέσο. Μόνο από περιέργεια μετέθεσα τον πίνακα. Για ολόκληρον τον καζά του Δεμίρ-Χισάρ έχει 400 γάμους τον χρόνο, όταν μόνο στο Κρούσοβο⁹⁹ γίνονται περισσότεροι από 600.

Σαν βάση για την καταγραφή έλαβα υπόψη μου τα σπίτια σε κάθε χωριό και πόλη. Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να γίνει μια περίπου αληθινή στατιστική. Σε κάθε τουρκικό και εβραϊκό σπίτι υπολογίζω από 5 άτομα, ενώ σε κάθε βουλγαρικό σπίτι υπολογίζω από 6 άτομα. Και αυτός ο αριθμός είναι σωστός αποδεδειγμένα από την στατιστική που έχει γίνει για τον βουλγαρικό πληθυσμό στη Θράκη, Βουλγαρία και στη Μακεδονία. Στις δύο πρώτες χώρες και μάλιστα σε κάθε σπίτι αντιστοιχούν από 7 άτομα. Πιο θετικές πληροφορίες είχα για τις περι-

99. Το σημερινό χωριό Αχλαδοχώρι.

οχές του Ραζλόγκ, της Τζουμαγιάς, του Μελένικο, του Νευροκοπίου και ειδικά για τις Σέρρες και του Δεμίρ-Χισάρ. Μου απέμεινε μόνο το Πετρίτσι απ' όπου δεν κατάφερα να αποκτήσω ακριβείς πληροφορίες. Τα αποτελέσματα που κατάφερα να έχω τα παραθέτω στην στατιστική με το Ν° 2.

Η Μακεδονία και ειδικά το ανατολικό της μέρος είναι τελείως αραιοκατοικημένη. Σε ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο (1 km^2) αντιστοιχούν από 31 άνθρωποι. Βάσει του φυσικού νόμου που ισχύει το ίδιο παντού, οι πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές είναι αυτές κοντά στα ποτάμια. Το ίδιο παρατηρείται και εδώ. Οι πιο κατοικημένες περιοχές είναι αυτές των πεδιάδων της Δράμας και των Σερρών στις κοιλάδες των ποταμών Νέστου και Στρυμόνα. Σε κάθε ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο (1 km^2) εδώ αντιστοιχούν από 40 άνθρωποι. Στις ορεινές περιοχές του Νευροκοπίου, Ραζλόγκ, Μέλνικ και Τζουμαγιάς σε ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο (1 km^2) μόλις που φτάνουν οι 6 άνθρωποι. Ο πληθυσμός και στα δύο σαντζάκια ανέρχεται σε 470.000 άτομα. 348.000 στο σαντζάκι των Σερρών και 121.000 στο σαντζάκι της Δράμας. Οι λαοί που υπάρχουν σε αυτά κατανέμονται ως εξής:

α. Τούρκοι. Ο όρος αυτός είναι περισσότερο θρησκευτικός παρά εθνικός. Εμείς θα ακολουθούμε να αποκαλούμε τούρκους όλους αυτούς που ασπάζονται τον Μωαμεθανισμό. Τούρκοι υπάρχουν διασκορπισμένοι παντού, αλλά υπερτερούν στην περιοχή του Νευροκοπίου και σε ολόκληρο το σαντζάκι της Δράμας. Στις περιοχές του Σαρί-σαμπάν¹⁰⁰ και Καβάλας οι Τούρκοι είναι αποκλειστικό πληθυσμιακό στοιχείο. Οι Τούρκοι ανέρχονται σε 190.000 άτομα. Μεταξύ των οποίων περισσότερο από 98.000 είναι Πομάκοι. Ποσοστιαία σε ολόκληρο τον πληθυσμό οι Τούρκοι αποτελούν το 51%. Στον αριθμό των Τούρκων συμπεριλαμβάνονται και λίγοι Τσερκέζοι μέχρι 900 άτομα. Αυτοί κατοικούν κυρίως στα χωριά στην πεδιάδα των Σερρών γύρω από το Μπαρακλί-Τζουμαγιά.

β. Βούλγαροι. Αυτοί αποτελούν την μάζα του πληθυσμού στις περιοχές του Ραζλόγκ, Τζουμαγιάς, Νευροκοπίου, Μέλνικ, Πέτριτς, Δεμίρ-Χισάρ και Σερρών. Νότια στις περιοχές της Δράμας και στον Ναχιγιέ του Πράβι, το βουλγαρικό στοιχείο συναντάται με το ελληνικό. Οι Έλληνες καταλαμβάνουν την παράκτια γραμμή από τον κόλπο του Ορφανού μέχρι την Καβάλα. Ο βουλγαρικός πληθυσμός στην Αν. Μακεδονία ανέρχεται στις 215.000 άτομα, το 46% του συνόλου¹⁰¹.

100. Χρυσούπολη.

101. Στρέζοφ, «Два санджака», συνέχεια από το βιβλίο XXXVI σ. 40. Στο σημείο αυτό κάνει την πρώτη του παραπομπή με τα παρακάτω ειρωνικά σχόλια: Έτσι λοιπόν ο κύριος αναγνώστης μπορεί να διαβάσει και αυτές τις σειρές. Κατά την διάρκεια αυ-

γ. Έλληνες. Στην Αν. Μακεδονία ζουν Έλληνες κοντά στην ακτογραμμή του Αιγαίου πελάγους. Αυτοί υπερετερούν στον Ναχιγιέ της Νιγρίτας, στην περιοχή των Σερρών και στον Ναχιγιέ του Πράβι στην περιοχή της Δράμας. Στο εσωτερικό έχει μόνο 350 σπίτια στο Μέλνικ και 90 σπίτια στο χωριό Λιάλεβο του Νευροκοπίου. Οι τελευταίοι είναι στην πίστη Τούρκοι. Έλληνες στα σαντζάκια της Δράμας και των Σερρών έχει όλο κι όλο 48.000 άτομα, ένα 10%¹⁰².

δ. Βλάχοι. Σε αυτό το τμήμα της Μακεδονίας δεν συναντάς τόσους Βλάχους όσο στην Δυτ. Μακεδονία. Οι Βλάχοι ζουν διασκορπισμένοι

τού του έτους (1890) στη Αθήνα εξεδόθη εκτεταμένος χάρτης για την Μακεδονία από τον Χρυσόχο με τρία είδη ονομάτων για κάθε πόλη, ποτάμι, βουνό κ.ά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πρόλογος του συγγραφέα. «Πως κατόρθωσε ένας ανόητος και αστοιχείωτος αλλά αγροτικός λαός (εννοώ τον βουλγαρικό) να επιβάλει στον διαχειριστή του την γλώσσα του, αυτό μου είναι ακατανόητο. Πως γίνεται μια κυβέρνηση να αναγκάσει έναν λαό να βαφτίσει με δικές του λέξεις τα βουνά, τα ποτάμια, τις πόλεις και τα χωριά και με αυτόν τον τρόπο να αλλάξει τον χάρτη ολόκληρης της Μακεδονίας. Παρόμοια περίπτωση δεν υπάρχει στη ιστορία. (Αντί να φτάνει μέχρι εκεί, ας κοιτάξει ο Κύριος Χρυσόχος πως έγινε τα $\frac{3}{4}$ των γεωγραφικών ονομάτων στην Ήπειρο, Θεσσαλία και στην ίδια την Ελλάδα έγιναν βουλγάρικα.

102. Στρέζοφ, «Два санджака», συνέχεια από το βιβλίο XXXVI σ. 40. Και συνεχίζει τα ειρωνικά του σχόλια με την δεύτερη του παραπομπή λέγοντας: Κάποτε, όταν ολόκληρη η Βαλκανική χερσόνησος, την οποία οι Έλληνες ακόμη και τώρα επιμένουν να αποκαλούν Ελληνική χερσόνησος, όταν αυτή η χερσόνησος μέχρι και καρπάθια ήταν μόνο Ελληνική. Αργότερα, τα σύνορα ήλθαν μέχρι την Στάρα πλανιά, λίγο πιο μετά μέχρι τον Μουσταφά Πασά, αλλά πιο πέρα αυτό είναι αδύνατο, λες και είναι στο χέρι τους να στενεύουν και να φαρδαίνουν τα σύνορα. Παράλληλα με την σμίκρυνση των συνόρων από την μεγάλη ελληνική αυτοκρατορία προχωρούσε και η μεγέθυνση του βουλγαρικού λαού. Μια φορά και έναν καιρό δεν υπήρχαν Βούλγαροι. Κατά το 1877 (κατά την ιστορία των Βουλγάρων υπό Κοκκώνη), εμφανίστηκαν 150 χιλ. άτομα Βούλγαροι και μάλιστα μόνο στο βόρειο τμήμα της Μακεδονίας. Στο έργο «Γεωγραφία της Μακεδονίας υπό Κωνσταντινίδη» το οποίο εκδίδεται από τον σύλλογο και δίνεται δωρεάν στα ελληνικά σχολεία, η Μακεδονία κατοικείται από 600.000 Έλληνες, 400.000 Τούρκους και 200.000 Βούλγαρους. Και χάριν αυτού εδώ τουλάχιστον έχει 50.000 περισσότερους (Βούλγαρους). Να δούμε αν θα αυξηθεί κι άλλο αυτός ο αριθμός. Σύμφωνα με το ίδιο βιβλίο «σε πολλά μέρη οι Έλληνες έχασαν την γλώσσα τους». Τότε αυτοί γίνονται Βουλγαρόφωνοι και Τουρκόφωνοι. Οι Έλληνες σε αυτά τα μέρη διαφέρουν με την βάρβαρη και χονδρή προφορά των γραμμιάτων *и* και *ч* αντί αυτών των *с* και *з*. Οι Έλληνες υπερέχων λαός και αριθμητικά και πολιτιστικά σε ολόκληρη την Μακεδονία. Οι Έλληνες είναι ορθόδοξοι χριστιανοί ενώ οι Βούλγαροι καθολικοί, προτεστάντες και σχισματικοί. Βλάχοι από 10 έως 15 σπίτια, έχει και σε όλες τις κύριες πόλεις της Αν. Μακεδονίας: Σέρρες, Νευροκόπι, Άνω Τζουμαγιά, Αλιστράτη και στην Κάτω Τζουμαγιά περισσότερο. Αυτοί κυριάρχησαν παντού στο εμπόριο και γίνανε πλούσιοι Τσορπατζήδες. Αυτοί είναι τοκογλύφοι, επίτροποι σε εκκλησίες και σχολεία, εκπρόσωποι της κυβέρνησης, δήμαρχοι, με μία λέξη τα πάντα. Σ' αυτή την περίπτωση αυτοί εμφανίζονται σαν την πιο ισχυρή στήριξη του Ελληνισμού. Παντού οι Βλάχοι μαθαίνουν Ελληνικά, αναγνωρίζουν το Πατριαρχείο και διώκουν κάθε τι Βουλγαρικό. Λίγοι είναι στα αλήθεια αλλά προκαλούν μεγάλη ζημιά.

και ασχολούνται με την κτηνοτροφία. Περισσότερους Βλάχους συναντάμε στο χωριό Ράβνα στο Δεμίρ-Χισάρ. Όλοι οι Βλάχοι φτάνουν τα 3.000 άτομα.

ε. Τσιγγάνοι. Συνολικά 12.000 άτομα. Κάποιοι από αυτούς έχουν μόνιμη κατοικία γύρω από την λίμνη του Αχινού. Οι υπόλοιποι ζουν σε νομάδες, σκηνίτες και τέτοιους έχει στην περιοχή του Πετριτσίου. Κάποιοι από αυτούς είναι χριστιανοί και άλλοι Μωαμεθανοί. Έχει και μερικούς οι οποίοι δεν ανήκουν σε καμία συγκεκριμένη θρησκεία.

στ. Εβραίοι. Ζουν κατά οικογένειες στις πιο κύριες πόλεις και ασχολούνται με το εμπόριο μέχρι 1.300 άτομα. Στις Σέρρες και στην Καβάλα ζουν ακόμη και μερικοί κάποιοι άλλοι όπως Αρμένιοι και Ευρωπαίοι, αλλά σε μικρό αριθμό.

Στο θέμα του θρησκευάματος στην Αν. Μακεδονία ο πληθυσμός κατανέμεται ως εξής: Ορθόδοξοι-240.000, Μωαμεθανοί-190.000, Προτεστάντες-540, Εβραίοι-1.300. Από τους ορθοδόξους 206.000 αναγνωρίζουν το Πατριαρχείο, ενώ μόνο 55.000 αναγνωρίζουν την Εξαρχία.

Παρατηρήσεις, σχόλια, συμπεράσματα

Βρισκόμαστε στη δύση του 19^{ου} αι. μετά από σχεδόν τέσσερις έως πέντε αι. σκλαβιάς και Οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή των Βαλκανίων. Η αγραμματοσύνη, η φτώχεια και η ανέχεια κυριαρχούσαν στις αγροτικές κυρίως μάζες πολλών περιοχών προπάντων της ηπειρωτικής ενδοχώρας. Το ελληνικό στοιχείο από τα πρώτα χρόνια της δουλείας κατόρθωσε να εξασφαλίσει προνόμια από την υψηλή πύλη για τους χριστιανούς της αυτοκρατορίας πρωτοστατούντος του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Έτσι λοιπόν κατόρθωσε να αναπτύξει ισχυρά ελληνικά κέντρα σε πολλές περιοχές της αυτοκρατορίας και σε πόλεις όπου ο ελληνισμός είχε βαθιές πανάρχαιες ρίζες και ιστορία. Από τα παράλια σχεδόν ολοκλήρου του Ευξείνου Πόντου όπως: Καβάρνα, Κρουνοί ή Διονυσούπολη (σημ. Μπαλτσίκ), Ναύλοχος (σημ. Κράνεβο), Οδησσός (σημ. Βάρνα), Μεσημβρία (σημ. Νεσέμπαρ), Αγχίαλος ή Αχελώ (σημ. Πομόριε), Πύργος (σημ. Μπουργκάς), Σωζόπολη (σημ. Σωζόπολ), Βασιλικό (σημ. Τσάρεβο), Αγαθούπολη (σημ. Αχτόπολ), μέχρι και σε πολλά παραδοσιακά κέντρα της ηπειρωτικής ενδοχώρας όπως: Φιλιπούπολη (σημ. Πλόβντιφ), Στενήμαχος (σημ. Ασένοβγκρατ), Καβακλή (σημ. Τοπόλοβγκρατ) με τα περίχωρα του, Νευροκόπι (σημ. Γκότσε Ντέλτσεφ), Μελένικο (σημ. Μέλνικ), Στρώμνιτσα (σημ. Στρούμιτσα), Μοναστήρι (σημ. Μπίτολα), Σέρρες κ.ά.

Το εμπόριο σε όλα αυτά τα κέντρα ελέγχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τους Έλληνες. Το ελληνικό πνεύμα και τα ελληνικά γράμματα ανθούσαν μέσα από πολιτιστικούς συλλόγους και εκπαιδευτικά ιδρύ-

ματα, με την αρωγή των μητροπόλεων και τις δωρεές των εθνικών ευεργετών οι οποίοι άφησαν μεγάλα χρηματικά ποσά και περιουσίες προς ενίσχυση του ελληνισμού των περιοχών αυτών (οι Έλληνες κατείχαν τα πρωτεία στο εμπόριο, στην αγορά, στην παιδεία, στην κοινωνία και τον πολιτισμό). Οι Βούλγαροι ήταν απλοί θεατές, ο βουλγαρικός αγροτικός πληθυσμός ζούσε στις εστίες του με κάποιους από αυτούς να εργάζονται ως εργάτες στα κτήματα των Ελλήνων και των Τούρκων και οι πιο ευκατάστατοι να επιδιώκουν να αποκτήσουν ελληνική παιδεία και να μιμηθούν τους Έλληνες.

Η πανσλαβιστική προπαγάνδα είχε αποκτήσει ήδη τις ρίζες της. Είχε απλώσει για τα καλά τα πλοκάμια της στη Βαλκανική ρίχνοντας πακτωλό χρημάτων για να πετύχει τους στόχους της. Η προσπάθειά τους αυτή εντάθηκε μετά την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870, και έτσι άρχισαν να οικοδομούν Βουλγαρικά σχολεία και εκκλησίες διορίζοντας δασκάλους και ιερείς που υποστήριζαν τις απόψεις της εξαρχίας. Η βουλγαρική προσπάθεια είχε ως στόχο, την προσέλκυση των σλαβόφωνων πληθυσμών όπου υπήρχαν στην Εξαρχία με την καλλιέργεια βουλγαρικής συνειδήσεως και τη συστηματική διείσδυση σε περιοχές με συμπαγή-μη βουλγαρικό πληθυσμό με στόχο να δημιουργηθούν βουλγαρικοί θύλακες. Ο πόλεμος των στατιστικών υπηρεσιών «λύνει και δένει» στην επίμαχη περιοχή της Μακεδονίας. Διάφοροι περιηγητές ταξιδεύουν απ' άκρου εις άκρον της Μακεδονίας δημοσιεύοντας διάφορα πληθυσμιακά στοιχεία, τις περισσότερες φορές αλλοιώνοντάς τα για να αποκτήσουν προνόμια προς όφελος των από την υψηλή πύλη και να έχουν την εύνοια των μεγάλων δυνάμεων.

Ο Γεοργι Στρεζοβ (1864-1938) ήταν ένας από αυτούς. Άνθρωπος της βουλγαρικής προπαγάνδας και της βουλγαρικής εξαρχίας αποστέλλεται στις Σέρρες να υπηρετήσει σαν δάσκαλος στο βουλγαρικό σχολείο της πόλης ενώ παράλληλα αποπεράτωσε και την συγγραφή του έργου του «Δύο σαντζάκια της Αν. Μακεδονίας», άγνωστο εάν το τόλμησε με προσωπική πρωτοβουλία ή κατόπιν υποδείξεως των κέντρων των οποίων τα συμφέροντα εξυπηρετούσε. Διαπιστώνεται ότι σε κάποια σημεία ο συγγραφέας, προσπαθεί να δείξει ένα αντικειμενικό ύφος στο γράψιμό του, αλλά παρασύρεται από τα εθνικιστικά του αισθήματα και φανερόνεται έκδηλα ο βουλγαρικός μεγαλοϊδεατισμός του και τα συμφέροντα που εξυπηρετούσε ο ίδιος, ενώ σε κάποια άλλα φάσκει και αντιφάσκει!!!

Στον εισαγωγικό του πρόλογο, η διαπίστωσή του Στρεζόφ για ελλιπή γνώση της γεωγραφίας της Μακεδονίας, συμπίπτει με αυτή του Π. Παπαγεωργίου που αναφέρει ότι, «...είναι λίαν ατελής και ελλιπής, άνευ υπερβολής δε, η Βυζαντιακή Μακεδονία, εξαιρουμένης πως της Θεσσαλονίκης, είναι terra incognita, το δη λεγόμενον». Ενώ το ύφος του

Στρέζοφ για την περιγραφή της πόλης των Σερρών, ταιριάζει απόλυτα θα έλεγα με τα εγκωμιαστικά σχόλια του Χ. Μπακιριτζή στην εισαγωγή του βιβλίου του Π. Παπαγεωργίου όπου αναφέρει για τον συγγραφέα ότι «...παρεμβάλλει συχνά περιγραφές τοπίων εκτάκτου γλωσσικής γλαφυρότητας, μέσα στις οποίες πλανάται ένα είδος ρεμβασμού για τα έργα των ανθρώπων και τη μοίρα τους και οι οποίες στην περίπτωση των Σερρών, αναδίδουν την ευωδία και τον τερπνό χαρακτήρα της πόλεως και των προαστείων της φθίνοντος του 19^{ου} αι.».

Σχετικά με τον ακριβή προσδιορισμό του πληθυσμού της Αν. Μακεδονίας σημειώνει ότι είναι δύσκολο πρόβλημα εάν όχι και ακατόρθωτο κάτι που οφείλεται στην πολύ μεγάλη προπαγάνδα¹⁰³ που γίνεται για την εθνικότητα και την πίστη, ενώ σε κάποιο άλλο σημείο ειρωνεύεται τον τρόπο με τον οποίο οι Τούρκοι καταγράφανε τον πληθυσμό θέλοντας να τονίσει ότι ευνοούσαν τους Έλληνες. Για τον πληθυσμό της πόλης των Σερρών υπολογίζει τους κατοίκους σε 25.000. Από αυτούς οι 9.000 είναι Τούρκοι και υπόλοιποι 16.000 χριστιανοί. Από αυτούς οι 4.200 υπογραμμίζει ότι ομιλούν την βουλγαρική γλώσσα στο σπίτι αλλά είναι Γραικομάνοι¹⁰⁴. Το υπόλοιπο υπολογίζονται¹⁰⁵ για Έλληνες.

Αυτό που παρατηρείται επίσης στη βουλγαρική βιβλιογραφία μη εξαιρουμένου και του Στρέζοφ στην παρούσα εργασία, είναι η συστηματική αποφυγή των ελληνικών όρων των τοπωνυμίων και η χρήση των τουρκικών ονομάτων όπως και αυτών των βαπτισμένων στη βουλγαρική γλώσσα. Και όλα αυτά με έναν σκοπό, να περάσουν το μήνυμα ότι όλες αυτές οι τοποθεσίες δεν είναι ελληνικές. [Παγγαίο-Πουρνάρ, Μενοίκιο-Ζμίινιτσα, Σμίινιτσα, Σμίινιτσα ή Σερραϊκό Μπόζ-ντάγκ (σαν νότια προέκταση του όρους φαλακρό προς τις Σέρρες) бг-укипедия, κ.α]. Το αποκορύφωμα των μετονομασιών στην Μακεδονία ίσως είναι το όνομα που δώσανε στην πόλη της Θεσσαλονίκης σε Σόλουν - Солун. Όταν κατέφθασαν τα πρώτα караβάνια Βουλγάρων στην περιοχή της Θεσσαλονίκης από τις πολλές αλυκές που αντίκρουσαν γύρω από την πόλη καθώς υπήρχαν πολλές την περίοδο εκείνη, αναφώνησαν Сол - ου,

103. Εδώ ο Στρέζοφ μιλώντας για προπαγάνδα αναφέρεται σίγουρα για την ελληνική προπαγάνδα, ενώ η προσπάθεια καταγραφής του πληθυσμού της Μακεδονίας από τον ίδιο και τους ομοίους του θεωρείται κάτι το αυτονόητο, γιατί για αυτούς η Μακεδονία είναι βουλγαρική!!!

104. Όπως αντιλαμβάνεστε ο Στρέζοφ αναγνωρίζει εμμέσως πλην σαφώς την επικράτηση του ελληνικού στοιχείου και ότι δεν υπάρχουν Βούλγαροι στην πόλη αλλά δεν τολμά να τους ονομάσει Έλληνες. Τους αποκαλεί και αυτός όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις Γραικομάνους τους πρώτους και τους υπόλοιπους ότι υπολογίζονται για Έλληνες. Όποιος Έλληνας γνώριζε ειδικά στην περιοχή της Μακεδονίας το σλαβικό ι-δίωμα, και δήλωνε απροκάλυπτα την Ελληνικότητά του, αποκαλούνταν Γραικομάνος.

105. Εδώ μιλάει με υπονοούμενα για την ελληνικότητα των κατοίκων.

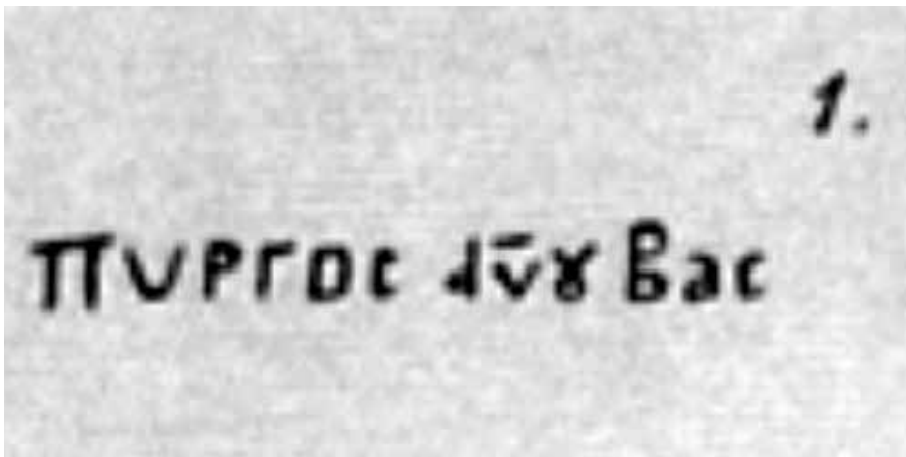
σολ - ου και έτσι κατέληξε να λέγεται Σόλουν - Солун (από προφορική μαρτυρία του αείμνηστου καθηγητή του τμήματος ιστορίας και αρχαιολογίας του Α.Π.Θ., Σπ. Σφέτα).

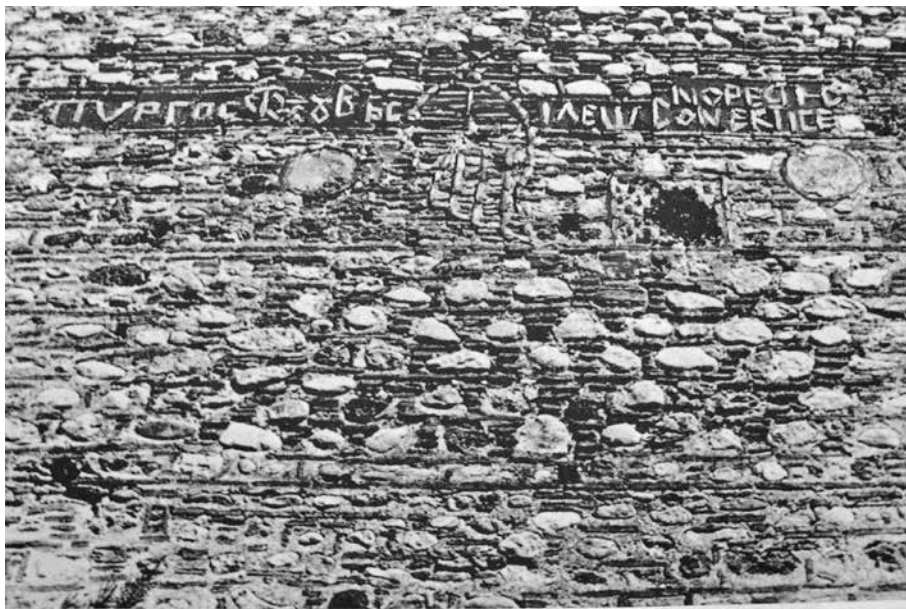
Ο Γκεόργκι Στρεζόφ (καθήμενος) μαζί με τον αδελφό του Ναούμι και την μητέρα τους. Укiпeдиa - (https://bg.wikipedia.org/wiki/Γεοργκι_Стрезов).

Επιγραφή στον πύργο των Σερρών (Όπως την παρουσίασε ο Γκεόργκι Στρέζοφ στον πίνακα Ν^ο 15 στην εργασία του «Два санджака от Източна Македония».

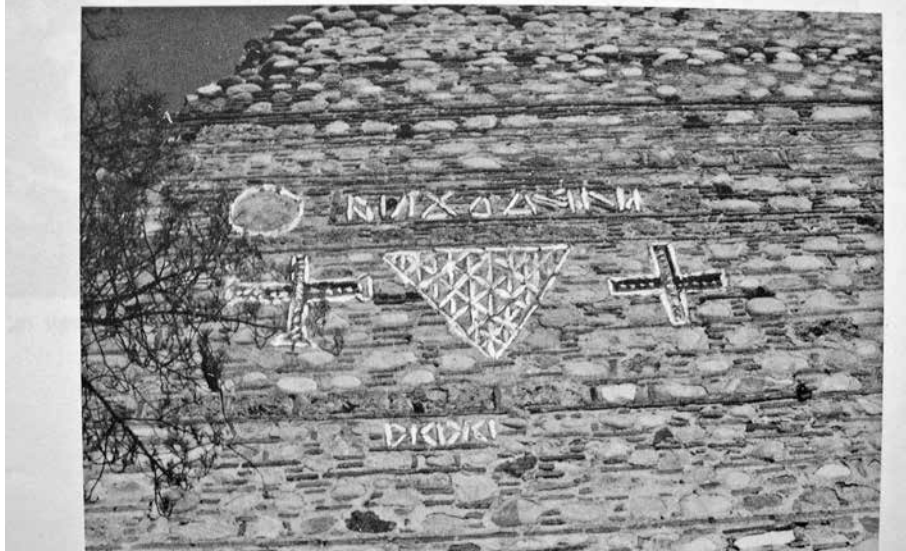

Επιγραφή Ν^ο 1 του Πιν. III στον πύργο των Σερρών (όπως την παρουσίασε ο Π. Παπαγεωργίου στην εργασία του, Αι Σέρροι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου).

168. Η επιγραφή στη βόρεια πλευρά του μεγάλου πύργου της Ακρόπολης Σερρών, που διακόπτεται από σχεδιάσμα περικεφαλαίας (οικόσημο του Ντουσιάν): «Πύργος Στεφάνου βασιλέως, ον ἐκτίσεν Ορέστης».

169. Η επιγραφή στον πύργο του Ορέστη με τη χρονολογία: «Αυγού[στου] δ', [ι] νδ. [γ']', ζωνή (= 1350)».

Επιγραφές από τον πύργο των Σερρών όπως τις παρουσίασε ο Γ. Καφαταξής στο βιβλίο του, Ιστορία της πόλεως Σερρών και της περιφέρειας της.

IOANNIS BERATIS

THE CITY OF SERRES AT THE END OF THE 19TH CENTURY,
THROUGH THE EYES OF GEORGI STREZOV.
REMARKS, COMMENTS, CONCLUSIONS.

Abstract

The city of Serres, through the eyes of Georgi Strezov in 1891, is a beautiful city which has a magnificent view from the outside and it is surrounded everywhere by lush gardens with beautiful, comfortable, clean and tastefully built houses, which are furnished in a much nicer way than those of Bitola and Skopje. It only shows an inferiority towards the city of Bitola regarding the buildings and streets, but it is more advanced than the city of Skopje.

A city rich in mosques and churches, with a large market and many shops, as well as many walking routes and cafes. The inhabitants are elegantly dressed, mainly women, following the latest fashion. It is the predominant city of Eastern Macedonia and that in many ways is the second most important city, after Thessaloniki.

He mentions the city of Serres as the castle of Hellenism in Macedonia with a strong intellect with ten schools in total and innumerable teachers and professors, most of whom are from Hellas. He strongly emphasizes that the Hellenization has deeply spread its roots, proceeding ahead with rapid progress and with an open mouth to devour everything and with the Greek language to have its honor; but there is not even one local person (Serraios) who does not know Bulgarian since it is the language of trade, of bargain, the “give-and-take”. But the fanaticism against the Bulgarian and against everything Bulgarian in the city of Serres is at its peak.

He estimates a population of 25.000, 9.000 of whom are Turks and the remaining 16.000 are Christians. 4.200 of those, speak Bulgarian at home but are Greekomans¹⁰⁶. The rest are estimated to be Greeks. It has more than 100 Jewish families, and several gypsies in a separate mahallah outside the city. Indirectly but clearly Strezov recognizes the Greekness of the city.

106. Any Greek who knew the Slavic idiom especially in the region of Macedonia, and openly declared his Greekness, was called Graikomanos, that is, frantically declared Greek.